Journal of Economics and Administrative Sciences

| esjournal.cumhuriyet.edu.tr | Founded: 2000 Available online, ISSN: 1303-1279 Publisher: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Discussing Child Rights Through the Concepts of Child and Childhood: From Object to Subject

Sefa Kaya[1,a,*], Aslan Tolga Öcal [2,b]

[1] *Career and Alumni Office, Tarsus University, Mersin, Türkiye*
[2] *Faculty of Economics, Labor Economics and Industrial Relations, Marmara University, Istanbul, Türkiye*
**Corresponding author*

Research Article

History

Received: 23/07/2025
Accepted: 10/09/2025

JEL Codes: *P16, O15, N3, K38, I31*

Acknowledgment:
This study is derived from a doctoral dissertation prepared by Sefa Kaya under the supervision of Prof. Dr. Aslan Tolga Öcal at Marmara University, Institute of Social Sciences, Department of Labor Economics and Industrial Relations.

ABSTRACT

The scope of this study is to examine the historical development of children's rights and how the conception of childhood has influenced children's experiences, societal expectations, and childhood itself. The aim of this study is to explore the evolution of children's rights in the context of the conceptualization of the child and childhood. Additionally, this study seeks to clarify the conceptual complexity present in the literature on childhood. Furthermore, it aims to shed light on the paradox between the advancement of modern conceptions of childhood, the increasing interest in children's rights, and the simultaneous violations of these rights during the same period. The methodology employed in this study is conceptual research and document analysis within a descriptive framework. One of the key findings is that the concept of childhood inherently includes various conceptions of childhood, contributing to its conceptual complexity. Additionally, the paradox between child labour, which escalated alongside industrialization, and the modern conception of childhood can be attributed to the prioritization of economic considerations and the status and the lack of recognition of children's rights within society in earlier periods. Finally, the paradox between the growing awareness of children's rights and the continued violations of these rights can be largely explained by the economic perspective inherent to neoliberalism. It can thus be concluded that, despite the variation in the conception of childhood, both the child and childhood itself are universal. This issue is not solely economic; rather, it concerns the broader realization of human rights, including children's rights. It is recommended that social policies be designed with a structure that includes rights that prioritise the existence and welfare of children as well as equality of opportunity.

Keywords: Child, Childhood, The Conceptions of Childhood, Child Rights, Neoliberalism

Çocuk ve Çocukluk Kavramları Üzerinden Çocuk Haklarını Tartışmak: Nesneden Özneye

ÖZET

Bu çalışmanın kapsamını, çocuk haklarının tarihsel gelişimi ile çocukluk anlayışının çocuk ve çocukluk deneyimleri ve toplumların çocukluğa yönelik beklentileri üzerindeki etkisi oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı, çocuk ve çocukluk kavramları üzerinden çocuk haklarının gelişimini araştırmaktır. Bu kapsamda, çocukluğa ilişkin literatürde gözlemlenen kavramsal karmaşıklığın açıklığa kavuşturulması da amaçlanmaktadır. Ayrıca, modern çocukluk anlayışının gelişmesi veya çocuk haklarına ilişkin ilginin yükselmesi ile aynı dönemde bulunan çocuk hakları ihlalleri arasındaki dilemmanın açıklanması hedeflenmektedir. Bu çalışmanın yöntemi, betimsel yaklaşım çerçevesinde yürütülen kavramsal araştırma ve belge taramasıdır. Bu çalışmanın bulgularından biri, çocukluk kavramının doğası gereği çeşitli çocukluk anlayışlarını içerdiği ve bu durumun kavramsal karmaşıklığa katkıda bulunduğudur. Diğer taraftan, sanayileşme ile artan çocuk işçiliği ve modern çocukluk anlayışı arasındaki çelişki, geçmişte çocukların toplumdaki konumu ve haklara ilişkin eksiklikler ile ekonomik gerekçelerin önceliklendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Son olarak, çocuk haklarına ilişkin artan farkındalık ile çocuk hakları ihlalleri arasındaki çelişkinin temelini ise neoliberalizmin salt ekonomik yaklaşımı oluşturmaktadır. Sonuç olarak, değişiklik gösteren çocukluk anlayışı iken, çocuk ve çocukluğun evrensel olduğu söylenebilir. Ayrıca sorun temelde ekonomik değil, insan ve dolayısıyla çocuk haklarının sağlanması ile ilgilidir. Uygulanacak sosyal politikaların, mevcut durumda çocukların varlığı ve refahı ile fırsat eşitliğini önceleyen hakları içerek bir yapıda kurgulanması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Çocukluk, Çocukluk Anlayışı, Çocuk Hakları, Neoliberalizm

Süreç

Geliş: 23/07/2025
Kabul: 10/09/2025

Jel Kodları: *P16, O15, N3, K38, I31*

Bilgi:
Bu çalışma, Sefa Kaya tarafından Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Aslan Tolga Öcal danışmanlığında tamamlanan doktora tezinden üretilmiştir.

License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License International License

[a] sefakaya@tarsus.edu.tr 0000-0001-6556-223X [b] tocal@marmara.edu.tr 0000-0003-1293-6845

Giriş

Çocuklar tarihsel süreçte üzerinde mutlak otorite kurulan nesnelerden, hak sahibi bireylere evrilmiştir. Eski çağlarda çocukların toplumsal yapı içerisindeki konumları, geleceğin yurttaşları veya küçük yetişkinler şeklindedir. Çocuklar, toplumsal ve yasal olarak ebeveynlerinin mülkü veya nesne olarak görülmüştür. Çocuklar, daha yakın geçmişe bakıldığında yalnızca korunma ve hizmet sağlanması açısından ele alınırken, günümüzde katılım ve kendi kaderini tayin haklarına sahip bireyler olarak kabul edilmektedir. Ancak günümüzde çocuklar, hakları en fazla ihlal edilen gruplar arasında yer almaktadır (Kaya, 2025; Yıldırım Doğru, 2020: 3; Kindernothilfe, 2019:17; Kosher, Ben-Arieh, 2016: 2; Jeans, 2013: 22-23; Britto ve Ulkuer, 2012: 92-93). Çocuk haklarına yönelik ilgi giderek artarken, çocuk haklarına ilişkin ihlallerin de artması bir dilemma olarak görülmektedir. Bu sebeple öncelikle bu çelişkinin açıklanması gerekmektedir. Bu açıklama, ancak çocuk hakları öncesi sürecin tarihsel ve kavramsal olarak incelenmesiyle anlaşılabilir.

Çocukluk kavramının tartışmalı doğasının ve tarihsel süreç içerisindeki değişiminin ve çocukların maruz kaldığı sorunların hangi koşullarda gerçekleştiğinin incelenmesi gerekmektedir. Aynı zamanda tarihsel süreçte çocukluk deneyimleri ve çocuğa ilişkin bakış açısı da incelenmelidir. Bu çalışmada, çocuk ve çocukluk kavramlarının evrensel bir olgu olarak varlığı açıklanmaktadır. Bu ifadenin açıklaması ise -*yaygın literatürdeki bilgi ve birikimden beslenerek ancak ayrışarak*- çocukluk kavramı ile ilgili anlamlandırma ve farklılaşmanın kaynağı olarak çocukluk anlayışının incelenmesi ile yapılacaktır.

Betimsel yaklaşım çerçevesinde kavramsal araştırma ve belge taraması yapılan bu çalışmanın kapsamını, çocuk haklarının tarihsel gelişimi ile çocukluk anlayışının çocuk ve çocukluk deneyimleri ve toplumların çocukluğa yönelik beklentileri üzerindeki etkisi oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı, çocuk ve çocukluk kavramları üzerinden çocuk haklarının gelişiminin araştırılmasıdır. Bu kapsamda, çocukluğa ilişkin literatürde gözlemlenen kavramsal karmaşıklığın açıklığa kavuşturulması da amaçlanmaktadır. Ayrıca, modern çocukluk anlayışının gelişmesi veya çocuk haklarına ilişkin ilginin yükselmesi ile aynı dönemde bulunan çocuk hakları ihlalleri arasındaki dilemmanın açıklanması hedeflenmektedir.

Çocuk Hakları ve Çocukluk

Çocuklar, görece yeni bir anlayış ile haklara sahip bireyler olarak kabul edilir. Bu haklar, önceleri koruma ve hizmetleri sağlama üzerinde yoğunlaşırken, katılım ve kendi kaderini tayin haklarını kapsayacak şekilde genişlemiştir (Jeans, 2013: 14). Çocuk haklarına ilişkin artan uluslararası farkındalık, çocuk haklarının çok boyutluluğunun ana hatlarını içeren Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi (BMÇHS) ile zirveye ulaşmıştır.

BMÇHS çocuk haklarını, insan hakları bağlamında ele almakta ve temelde bağlantılı bütün hakları çocuklara tanımaktadır (Akyüz, 2020: 4; Tuna, 2020: 76; Kehily, 2009: 13). BMÇHS, çocukların ekonomik, sosyal ve kültürel haklarını, kişisel ve politik haklarıyla birlikte güvence altına alan ilk BM anlaşması ve çocuklar için asgari koşulların sağlanması üzere taraf devletler arasında uluslararası düzeyde kabul edilmiş bir standarttır (Tisdall ve Kay, 2015: 808; Britto ve Ulkuer, 2012: 92). Ancak çocuklar, insan hakları en fazla ihlal edilen gruplar arasında yer almakta olup (Kindernothilfe, 2019: 17) insan hakları ihlalleri, çocuk özelinde dünyanın birçok yerinde giderek artan oranlarda ve daha geniş kapsamlı ortaya çıkmaktadır (Yıldırım Doğru, 2020: 3).

Çocukların kapasitelerinin henüz gelişmekte olması; dolayısıyla dünyada herhangi bir ayrım gözetmeksizin özel korumaya, yardıma ve bakıma ve insan haklarının korunmasına duydukları ihtiyaçları nedeniyle, çocuk hakları insan haklarına ek olarak gündeme gelmiştir (Kindernothilfe, 2019: 17; Britto ve Ulkuer, 2012: 93). BMÇHS, çocuklar için sosyal adaleti ve güçlendirmeyi teşvik etmekte ve çocukların çıkarlarını hükümetler ve diğer kurumlar için görünür kılmaya ve onların eski varsayımlarının sorgulanmasına yardımcı olmaktadır (Smith, 2015: 5). Çocuk hakları, insan haklarının hem mayası hem de motorudur. Bugünün çocuklarına kazandırılan çocuk hakları, geleceğin çocuklarına da yansıyacaktır (Tuna, 2020: 77). Nitekim, her toplumun mevcudiyeti ve geleceği açısından, bugünün çocuğunun sağlıklı, refah içinde ve gelişimi için ideal koşullarda yetiştirilmesi gerekmektedir (Akyüz, 2020: 3; Karakoç, 2018: 110).

Çocukluk kavramının tartışmalı doğası nedeniyle belirli zorluklar ile karşılaşılmaktadır (Axford, 2008: 29,34). Örneğin, toplumlarda çocukların tanımlandıkları yaşlar farklılaşabilmektedir. Dolayısıyla, yaşanılan ekonomik, sosyal ve kültürel çerçeveye bağlı olarak çocuklara ilişkin beklentiler ve yüklenen anlamlar şekillenmektedir. Diğer taraftan, çocuk haklarının mevcut durumdaki konumuna gelmesi anlık bir yükselme şeklinde gerçekleşmemiş olup tarihsel süreç içerisinde yaşanan çok boyutlu bir dönüşümün eseri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çocuk Hakları Kavramı

Çocuk hakları, ayrıca insan hakları kavramını temel alarak, sağlık, eğitim ve aile gibi alanlarda çocukların refahını korumak ve geliştirmek için tasarlanmış yasal olarak bağlayıcı, çocukların güvence altına alındığı ve çocuklara yetki ve kazanç sağlayan haklardır (Tuna, 2020: 75; Merey, 2018; Kehily, 2009: 13-14). Çocuk ve çocukluğun tanımı ve çocuk hakları, BMÇHS'de en geniş şekliyle yer almaktadır. Buna göre sözleşme hükümleri; on sekiz yaşın altındaki tüm bireyler için geçerli olup çocukları açıkça hak sahibi olarak tanımlamaktadır (Kindernothilfe, 2019: 17). Ancak tarihsel arka plana

bakıldığında çocukların ebeveynlerin mülkü olarak görüldüğü bilinmektedir. Çocukların nesneden hak sahibi özneye dönüşmesi sürecinde yaşadıkları deneyimlerin ve onlara ilişkin beklentilerin irdelenmesi, günümüzdeki yaklaşımın ve elde edilen hakların anlaşılması açısından elzemdir. Bu kapsamda öncelikle literatürde çocuk ve çocukluk özelinde yapılan kavramsallaştırma incelenecektir.

Çocuk ve Çocukluk Kavramı

Çocuk ve çocukluk kavramları, öncelikle birbirinden farklıdırlar. Buna göre; çocuk, kendine özgü özellikleri ile somut bir varlık ve yaratıcı etkin bir toplumsal ögedir. Çocukluk ise, çocuk olma durumu, bebeklik ile yetişkinlik arasında yer alan yapısal bir dönem, toplumsal kategori (Gürkan, 2021: 57) ve soyut düşünceler, imgeler ve değerler bütünü gibi farklı şekillerde kavramsallaştırılır. Ancak birbiriyle ilişkili bu kavram ve olgular arasında kesin bir çizgi çekilmesi ile yapılacak olan ayrım yapay kalabilir (İnal, 2018: 13-14). Bu ayrım, somut bir varlık olarak tüm toplumlarda bulunan çocuk ile ilgili ortak özelliklerin gözden kaçmasına da neden olabilir. Bu nedenle, temelde çocuk ve çocukluk kavramları birlikte ele alınabilir. Ancak çocukluk kavramının kapsamı önemli ölçüde geniştir. Bu geniş kapsam, kavramın açıklanmasına yansımakta ve tanımlama karmaşık bir hal almaktadır. Bu karmaşıklık ise çocukluk literatüründe, çocukluk fikrinin olup olmamasına ilişkin gerçekleştirilen çalışmalara yansımaktadır.

Araştırmacıların bir kısmı çocukların evrensel ortak özelliklere sahip olduğunu ifade etmektedir. Diğer taraftan çocukların sahip olduğu normatif özelliklerin bulunmadığını savunanlar da vardır (Onur, 2021: 28). Evrensel ortak özelliklerin varlığını savunan ilk görüşe göre, insanlık tarihi boyunca toplumlar ve ailelerin büyük bir bölümü kapsamlı bir şekilde çocuklarla yaşamış ve çocukluğu bir yaşam evresi olarak deneyimlemiştir. Bu deneyimler, zaman veya mekân fark etmeksizin birçok standart özelliğin bulunduğunu gösterebilir. Çocuklar ve çocukluk, mekân ve zamandan bağımsız olarak önemli ölçüde değişmeyen veya herhangi bir farklılık göstermeyen özelliklere sahiptir. Bu özellikler arasında; biyolojik yönlerinin -ihtiyaçlar, cinsel olgunlaşma gibi- yanı sıra en azından kısmi olarak tüm toplumların, çocukluk ve yetişkinliği birbirinden ayırmak için birtakım yöntemlere başvurmaları gerçeği bulunmaktadır (Stearns, 2021: 13,19).

Çocukların ve çocukluğun normatif özelliklerinin olmadığını ifade eden diğer görüşe göre; "evrensel", "standart" ve "birörnek" bir çocuk tipi ve çocukluk imajından bahsetmek mümkün değildir[1] ve çocukluk, çeşitlilik arz eden bir fenomendir (İnal, 2018: 341). Dolayısıyla çocukluk, bir toplumsal grubun toplumsal ve kültürel kabulleriyle biçimlenen ve insan grubunun yaş veya yeterlilik gibi kriterlerle tanımlanan bir kesiminin doğal ve evrensel bir özelliği olmayan niteliği olarak değerlendirilir (Algan, 2020: 21). Çocukluk, zaman ve mekân içinde farklı biçimlerde tanımlanmakta ve özellikler de belirli tarihsel, toplumsal, ekonomik ve kültürel bağlamlarda geçerli olmaktadır. Bu nedenle de standart çocuklardan ziyade, "çocukluklar"dan[2] bahsetmek gerekmektedir (Onur, 2021: 28; Sormaz ve Yüksel, 2012: 991). Ancak, standart çocuktan ziyade soyut bir kavram olarak -sonsuz sayıda- çocukluklardan bahsetmek gerektiği ifade edildiğinde, kendine özgü özellikleri ve ihtiyaçları olan somut bir varlığın yerini karmaşık bir belirsizliğin aldığı görülecektir.

Çocukları ve çocukluğu tanımlayan belirli özelliklerin zaman ve mekân çerçevesinde toplumsal, ekonomik ve kültürel bağlamlarda şekillenebileceği *-bize göre bu ifade temelde çocukluk anlayışlarındaki ve deneyimlerdeki farklılığı yansıtabilir-* ancak zaman ve mekândan büyük ölçüde etkilenmeyen veya değişiklik göstermeyen standart özelliklerin olabileceği söylenebilir. Wells (2015: 13-14), çocukluğun sosyal olarak inşa edildiğini ve belirli bir zaman veya mekânda, topluma ve kültüre bağlı çocuktan -çalışma, eğitim vb. alanlarda deneyime yönelik- farklı beklentilerin olabildiğini ifade etmektedir. Ancak tüm çocukların, benzer ihtiyaç ve sınırlılıkları olması nedeniyle evrensel özellikleri de bulunmaktadır. Dolayısıyla, tüm zamanlarda ve mekânlarda geçerli olan, çocukların ve çocukluğun önemli ortak özellikleri olduğu ortaya çıkmakla birlikte çocukluğun tanımlanması, anlamlandırılması, çocukların deneyimleri ve bu dönemin süresi bir toplumdan veya bir zaman aralığından diğerine farklılık gösterebilir. Diğer bir ifadeyle, çocukların deneyimleri ve çocukluğun birtakım doğal veya içkin özellikleri günümüzde de kendini gösterebilmektedir. Ancak modern öncesi çocukluğun ortak özelliklerini idrak etmek ve modern koşulların birtakım ciddi değişiklikler getirmekte olduğunu kabul etmek gerekmektedir (Stearns, 2021: 11-15,34). Bu noktada, çocukluk anlayışını incelemek faydalı olabilir.

Çocukluk kavramı ile çocukluk anlayışı arasındaki ayrımın açık bir şekilde vurgulanması gerekmektedir[3]. Çocukluk kavramına sahip olmak, çocukların yetişkinlerden farklı olduğunu kabul etmek anlamına gelmektedir. Çocukluk anlayışı,

[1] Bir uçta, "melek" çocuk ve diğer uçta doğuştan "vahşi" çocuk tiplemesi bulunmaktadır (Jeans, 2013: 22).

[2] Heywood'a (2003: 16) göre, "çocukluk teorik düzeyde çocuk olmanın ne anlama geldiğinin anlaşılmasıdır". Dolayısıyla, çocukluk değişkenlik gösterebilen bir kavram olabilirken, insanlık tarihinin her döneminde çocuk bulunmaktadır. Bu düşünceden hareketle, insan olarak "çocuklar" ile zaman ve mekâna, dolayısıyla toplumlara ve kültürlere bağlı olarak değişiklik gösterebilen ve farklı biçimlerde deneyimlenebilen "çocukluk" arasında ayrım yapmak gerekir (Onur, 2021: 26,28). Bu ayrımı yaparken, çocukluk anlayışına değinmek gerekmektedir. Çocukluk kavramının, çocukluk anlayışını da içermesi nedeniyle kavramın incelenmesi zorluk oluşturmaktadır. Ancak bu çalışma açısından; üst kavram olarak çocukluğun, çocukluk anlayışını içerdiğini ifade etmek tüm bu zorluk içerisinde tanımlama yapmaya fayda sağlayabilir.

[3] Çocukların yaşamlarının yetişkinlerden ayrı ve çocukluğun da yetişkinlikten farklı bir aşamada olduğu kabul edildiğinde ve söz konusu kabul çocuklara karşı davranışlara ve çocuklara ilişkin konuşma şekline yansıdığında, bu durum toplumun çocukluk kavramına sahip olunduğunu göstermektedir. Çocuklara yönelik yaklaşım ve söylem, özellikle çocukları yetişkinlerden ayıran şeyin ne olduğuna ilişkin belirli bir görüşü yansıttığında, bu durum toplumda bir çocukluk anlayışının bulunması anlamına gelmektedir (Archard, 2004: 22-23).

bu niteliklerin bir açıklamasıdır. Çocukluk anlayışına sahip olmak ise, çocuklar ile yetişkinler arasındaki farklılıkların neler olduğuna ilişkin bir görüşün bulunmasıdır. Çocukluk kavramının tarihsel süreçte tüm toplumlarda var olduğunu düşünmek için geçerli nedenler bulunmaktadır. Ancak çocukluk anlayışları farklılaşabilmektedir[4] (Archard, 2004: 23-24). Bu farklılaşma ise çocuğa toplumda verilen değeri ve çocukların deneyimlerini belirlemektedir.

Her dönemde, toplumların benimsediği bir çocukluğun olduğu, çocukların yetişkinlerden farklı olduğunun anlaşıldığı ve onları yetişkinlerden ayırmak için bazı yolların kabul edildiği, bu ayrımın ise toplumların çocukluk anlayışlarından kaynaklandığı ifade edilebilir (Heywood, 2003; Holt, 2000: 9). Dolayısıyla çocukluk her toplumda bulunurken, farklı toplumlara ve tarihsel dönemlere göre değişiklik gösterebilen çocukluk anlayışıdır (Tepetaş Cengiz, 2018: 2-4; Onur, 2005: 27-28). Geniş kapsamlı haliyle, "…*soyut düşünceler, imgeler ve değerler bütünü*…" şeklindeki ifadeyi de içeren çocukluk kavramının bu haliyle çocukluk anlayışını da kapsadığı ifade edilmelidir. Bu çerçevede; çocuk ve çocukluk tarihsel açıdan kendisine yüklenen anlamlar bakımından farklılık göstermektedir. Çocukluğun tarihsel, toplumsal, kültürel olarak farklı algılanması ve çocukluğa çeşitli değerler biçilmesi, çocukların ve çocukluğun ortak özelliklerinin olmadığı anlamına gelmemektedir. Aksine, çocuk ve çocukluğa yönelik toplumsal yaklaşımların farklılaştığı, bu durumun açıklanmasında ise gelişme düzeyinin dikkate alınabileceği söylenebilir. Modern bir anlayışı sahiplenen ilerici bir toplumda çocuğun gelişimi önemlidir. Bu nedenle çocukluk dönemini üstünde önemle durulması gereken bir evre olarak kabul eden bu toplumlar, çocukların yetişkinlerden daha farklı ihtiyaçlara sahip olduğunun bilincindedir.

Çocukluk hem kültürlere -*çocukluk anlayışlarını kapsaması nedeniyle*- özgüdür[5] hem de evrensel bir deneyimdir. Ancak çocuğun ve buna bağlı çocukluğun tanımlanması ve yaş bakımından bir sınır çizilmesinde uluslararası standartlar kabul edilmelidir. Uluslararası standartların, özne konumundaki çocukların güçlendirilebilmesi için geliştirilmesi tartışmaya açık olabilir ancak çocuklara yönelik olumsuzluklar getirmesi nedeniyle kültüre bağlı olarak standartların aşağıya çekilmesi, çocuklar ve hakları üzerinde olumsuzluklar ile sonuçlanabilir.

Çocukluk dönemi, bu dönemin deneyimlenmesi açısından her çocuk için aynı olmayabilir, ancak çocukluk tüm çocuklar için ortak bir yaşam evresidir. Kültürler ve nesiller arasında çocukluk dönemi önemli -*aslında yaklaşımlar, deneyimler ve beklentiler*- farklılıklar içerebilir (James ve James, 2004). Ancak bu durum yukarıda da izah edildiği üzere, toplumların gelişmişlik düzeyleri ile açıklanabilir. Buna göre; az gelişmiş toplumlarda kabul gören anlayışta çocuk, tarım toplumlarında ailenin kalkınmasına ekonomik fayda sağlayan bir araç olarak düşük maliyetli potansiyel işgücünü temsil etmekte ve hane halkının yaşlılığı durumunda bakım sağlama yükümlülüğü ile sosyal güvenlik aracı olmaktadır (Karakuş ve Çevik, 2016: 890). Gelişmiş toplumlarda ise çocukların bir birey olarak sahip olduğu haklar odak noktası haline gelmekte ve çocuğa atfedilen anlam dönüşmektedir (Dönmez vd., 2022: 112-113).

Çocuklar ve çocukluğun evrensel ortak özelliklerinin olduğunun kabulü ile çocukluk anlayışında ve çocuk ve çocuklukta, farklı zamanlarda ve mekanlarda benzerlik ve farklılıkların olabileceği söylenebilir. Bu ifade, geleneksel ile modern toplum ayrımı kapsamında, çocukluk anlayışlarında yaşanan farklılıklar ile açıklanabilir. Bu kapsamda öncelikle çocuğa ve çocukluğa ilişkin tanımlar incelenecek ve tarihsel süreç içerisinde çocuğa ve çocukluğa yüklenen anlam ve değer ele alınacaktır.

Çocuk

Çocuğa ve çocukluk dönemine ilişkin tanımlama çalışmaları, masumiyet, bilişsel yapı, cinsellik, fiziksel, zihinsel, sosyal gelişim ve yaş gibi çeşitli unsurlara dayanırken, tanımların birçoğunda genellikle çocuk yetişkinlerden ve çocukluk da yetişkinlikten ayrı incelenmektedir (Sağlam ve Aral, 2016: 44). Yaygın olarak kabul edilen anlayışta, çocuk "küçük yetişkin" olarak görülmektedir. Bu bakış açısına göre çocuk, yetişkinin çekirdeği gibi görülmekte, yetersiz bir varlık olarak değerlendirilmekte ve sadece geleceğin yetişkini olması bakımından değer taşımaktadır (Ercan, 2005: 117-118). Çocukların; yetişkinlere göre olan tamamlanmışlıkları, eksiklikleri ve yetersizlikleri ile tanımlanması, yetişkinler ile dikotomik bir ilişkiyi yansıtmaktadır (Şirin, 2017: 7).

Tanımlama yapılırken biyolojik ve gelişimsel sınırların çizildiği, hatta ekonomik, sosyal, kültürel ve hukuki boyutlara yer verildiği görülmektedir. Bu unsurlar, doğası gereği tanımlama çalışmalarını zorlaştırmakta ve farklı tanımlamaları ortaya çıkarmaktadır[6]. Bu zorluk dikkate alınarak; "çocuklar, bağımsız bireyler ve insan haklarının sahipleri" olarak

[4] Orta Çağ ve Antik Çağ'daki toplumlar, çocukların yetişkinlerden farklı olduğu düşüncesini ihmal etmemiştir. Ancak, bu farkların belirgin bir şekilde ortaya konulduğu günümüz yaklaşımlarından ve özelliklerinden ayrışmışlardır. Dolayısıyla, eksik olan günümüz çocukluk anlayışıdır. Bu anlamda geçmişte benzer bir anlayış bulunmamakla birlikte çocukluk kavramının olmadığını iddia etmek mümkün değildir. Çocuk anlayışlarının farklılaşması; çocukluğun kapsamı (*süresi*), doğası (*yetişkinlerden ayıran özellikler*) ve önemi (*farklılıkların kabul düzeyi*) hakkındaki yaklaşımlardan kaynaklanmaktadır. Çocukluk aylayışları ise en az üç temel (*sınırlar/boundares, boyutlar/dimensions, bölünmeler/divisions*) noktada değişkenlik gösterebilmektedir. Çocukluk kavramı ve çocukluk anlayışına ilişkin tartışmalar için (bkz. Archard, 2006: 15-28).

[5] Toplumlar, çocuklara ilişkin görüşlerini ve uygulamalarını göstermede kendilerine özgün yöntemler tasarlarken, çocukluğu farklı tanımlayabilmekte ve sınıflandırabilmektedir (Ahioğlu, 2004: 142; Fass, 2003: 963). Farklılıkların söz konusu olması, evrensel bir çocukluk olgusunun olmadığı anlamına gelmemekte, çocukluğun anlayış ve yaklaşıma göre kapsam ve içeriği değişebilmektedir.

[6] Literatürde yapılan çeşitli tanımlar için (bkz. Doğan, 2021: 3; Akyüz, 2020: 3; Karadoğan, 2019: 196; Erkut vd., 2017: 18; İpek, 2012: 122; Özdemir ve Ruhi, 2012: 1; Schapiro, 1999: 716).

tanımlanabilir (Kindernothilfe, 2019: 8). Ancak çocuk sadece yetişkinin küçük hali, kendi halinde bir eksiklik ve yetersizlik değildir. Çocuk mevcut zamanda, mekânda ve koşulda kendi varlığı içinde incelendiğinde, yaşam evresinde gelişimini -*kaldı ki yetişkinler de gelişimini tamamlamış değildir*- sürdüren, kendine has ihtiyaç ve evrensel özellikleri barındıran haklara sahip insandır.

Çocuklar, yalnızca korumadan yararlananlar değil aynı zamanda hak sahipleridir. Bu tanımlama, çocuğu belirli özellikler ve ihtiyaçları çerçevesinde evrensel bir şekilde açıklamaya çalışmaktadır. Sonuç olarak çocuk, hakları ve saygınlığı bulunan bir insan olarak kabul edilmelidir (UMHD, 2020: 1). Hak sahibi çocuklar, belirli özellikleri ve ihtiyaçları göz önüne alındığında, tüm insan haklarından/temel haklardan yararlanan ve özel düzenlemelere tabi olan kişilerdir (EUFRA, 2022). Aksi durumda "çocuk" olmanın ne anlama geldiğine ilişkin evrensel bir tanım olmaması ise çocuklara haklarının teslim edilmemesi anlamına gelecektir (Najeeb, 2020).

BMÇHS'ye göre, on sekiz yaşın altındaki her insan çocuktur. BMÇHS'de, sıfır on sekiz[7] yaş aralığına ilişkin daha erken ergin sayılma durumu istisna olarak kabul edilmiştir[8]. Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ)'nün "182 sayılı En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi" de "çocuk" terimini on sekiz yaş altındaki herkesi içerecek şekilde açıklamıştır. BM ve UÇÖ, kimlerin çocuk olarak tanımlanması gerektiğine ilişkin yaş çerçevesinde sınırlama ile norm getirerek uluslararası birçok anlaşmaya ve sözleşmeye konu olan çocuk kavramına ilişkin belirsizliği ortadan kaldırmayı ve bağlayıcılığı artırmayı (Sunal, 2009: 52) ve daha geniş bir yaş kitlesini koruyucu bir hüküm yaratmayı amaçlamaktadır.

Çocukluk

Paradoks olan, çocukluğun evrenselliğine karşın -çocuk anlayışlarının farklılaşması nedeniyle- tekilliğidir (Gürsoy, 2011: 141; Fernea, 2002: 2). Çocukluk hem ortak/evrensel, hem de kültürlere -çocukluk anlayışındaki farklılıklar nedeniyle- özgü bir deneyimdir (Ahioğlu, 2004: 142; Fass, 2003: 963). Bu nedenle çocuk ve çocukluğa ilişkin incelemelerde, bu bakış açısının korunması hem evrensel hem de yerel özelliklerin dikkate alınması, diğer bir ifadeyle, tarihsel, toplumsal ve kültürel koşulların göz önünde bulundurulması ancak çocuk ve çocukluğun evrensel yönlerinin ihmal edilmemesi önemli görülmektedir (Ercan, 2005: 118-119).

Çocukluk, bebeklik ile yetişkinlik arasındaki insan yaşamının biyolojik, toplumsal ve psikolojik bir yaşam evresidir (Algan, 2020: 21; Fionda, 2001: 3). Diğer bir ifadeyle çocukluk, -*çocukluk anlayışını içermesi nedeniyle*- sürekli değişime tabi olup kültürel olarak oluşturulmuş ve sosyal olarak inşa edilmiştir (Betz, 2010: 13). Dolayısıyla, çocukluk biyolojik özelliklerin yanı sıra toplumsal yaşamın biçimlendirdiği sosyokültürel bir inşadır (Gürkan, 2021: 57; Ercan, 2014: 17; Öztan, 2009: 4; Ercan, 2005; Elkind, 2001). Çocukluk, "insan hayatının gerçeği" (Holt, 2000: 7) ya da "yaşamın açık ve seçik aşaması" olarak görülmektedir. Ancak çocukluk, sadece yetişkinlik için bir hazırlık dönemi değildir ve insan yaşamında diğer evrelerden ayırt edilebilen, kendi yaratıcılığını taşıyan, kendi başına bir değer ve aşamadır (Erdiller-Yatmaz vd., 2018: 285; Vakıf, 2018: 8; Qvortrup, 2009: 2; Ercan, 2005: 118).

Çocuğun yetişkinden ve çocukluğun yetişkinlikten ayrılmasında yaygın bir şekilde yaş ve yeterlilik kriter olarak kullanılmaktadır (İnal, 2018: 65; Bagattini, 2015: 168; Çelik, 2005: 1,8). Ancak BMÇHS'deki çocuk tanımı dikkate alındığında, on sekiz yaşına kadar olan dönemi çocukluk olarak kabul etmek gerekmektedir. Çocuk ve çocukluğu anlamak, toplumun çocuğa verdiği değeri, ona nasıl davranılması gerektiği konusundaki düşünceleri ve dolayısıyla davranışları etkileyen bakış açısı hakkında bilgi verir. Çocuk haklarına ilişkin yaklaşımın da kısmi olarak çocuk ve çocukluğun anlam ve değerine bağlı olduğu söylenebilir. Buna göre, toplumda çocuk ve çocukluğun anlamı ve bunlara verilen değer değişmeye başladığında çocuk haklarına ilişkin bakış açısı da bu değişimden etkilenebilir (Lenzer, 2020: 11). Başka bir deyişle, çocuğa verilen değer ile çocuk haklarının uygulanması arasında bir ilişki vardır (Erbay, 2019: 24).

Çocuk ve Çocukluğun Ekonomik ve Sosyal Tarihi

Tarihsel süreçte toplumların ekonomik, sosyal ve kültürel olarak gelişmesi, örgütlenmesi ve toplumda bulunan güç ilişkilerine bağlı olarak çocuğa ilginin niteliği, kapsamı ve biçimi farklılık göstermiştir (Akyüz, 2020: 21). Toplumların ve ülkelerin, çocuğa ve çocukluğa yönelik yaklaşımı ve ilgisi, çocuk haklarının ne durumda olduğunun ve gelişiminin takip edilmesi açısından önem taşımaktadır (Erbay, 2019: 25). Buna göre; çocuğun üzerinde mutlak bir otorite kurulan ve tanınmayan Antik Çağ anlayışından, çocuğu merkeze alan ve çocuğa saygı duyulan günümüz anlayışına ulaşılmış (Sağlam ve Aral, 2016: 47) ve çocuk hakları, çocuğun, serbestçe tasarruf edilebilir bir nesne olmaktan, başlı başına hak sahibi bir özne olmaya geçişini kapsayan bir şekilde gelişmiştir (Doğan, 2021: 35; Algan, 2020: 43; İpek, 2012: 155; Onur, 1993: 4).

[7] BM tarafından yapılan çocuk ve genç tanımları birbiriyle kesişmektedir. Bu genç tanımına göre, çocuklar 15 yaş altındaki kişilerdir. Ancak kimin çocuk veya yetişkin olduğunun aksine, kimin genç olduğunun tanımlanmasının her ulus ve kültüre göre değişeceği ve genç tanımının tamamen istatistiksel amaçlarla yapıldığı ifade edilmiştir (UN, 1981: 15).

[8] Bu noktada ise çocuk, evrensel özelliklerle birlikte, yerel koşulların ve koşullarla etkileşimin bir çıktısı olmaktadır (Onur, 2005: 105). Dolayısıyla, temelde toplumların gelişmişlik düzeyine göre farklılıkların ortaya çıkabileceği ve çocukluk anlayışının belirleyici olabileceğini bir kez vurgulamak önemli görünmektedir.

Antik Çağ'da ve devletin güç sahibi olarak ortaya çıkışına kadar olan süreçte, çocuklar topluluğun ve ailenin korumasında olmuştur. Çocukların korunmasına ilişkin devletin ilgisi, örgütlü bir yapının oluşmasıyla gerçekleşmiştir. Çocukların hak sahibi özneler ve doğal bir gerçek olarak kabul edilmesi ile çocuğun korunması ve haklarına ilişkin kurum ve kuralların gündeme gelmesi modern dönemde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, çocuk hakları nesne olarak kabul edilen çocuktan hak sahibi özne çocuk olmaya geçişi kapsayan bir şekilde gelişmiştir (Doğan, 2021: 35; Algan, 2020: 40; Onur, 1993: 4).

Sanayileşme Öncesi Dönemde Çocuk ve Çocukluk

Eski çağlarda, tarım topluluklarında hak olarak çocuklara ilişkin somut bir düzenleme olmamakla birlikte, toplumsal yapı içerisindeki konumları ve çocuklara atfedilen önem ve değer üzerinden korumaya ilişkin yaklaşım ve uygulamalar takip edilebilir. Nitekim tarım topluluklarında, çocuk haklarından ziyade çocuğa yönelik aile hakimiyeti ve uygulamalarının bulunduğu görülmektedir. Çocuklar, toplumsal ve yasal olarak ebeveynlerinin mülkü veya nesne olarak görülmekte, dolayısıyla kendi statüleri ve hakları bulunmamaktadır.

Antik Çağ

Çocuklar, toplumda nesne veya mülk olarak görülmüştür. Antik toplumlarda çocuk, aile için ekonomik yarar sağlayan ve temel kurum olarak ailenin bağımlı üyesi olan bir varlık olarak kabul edilmiştir. Çocuğun ekonomik bir unsur olarak görülmesi, çocuğa karşı olumsuz bir tutum takınılması ve ekonomik yarar sağlayamayacak durumdaki hasta ve zayıf çocuklar ile kimsesi bulunmayan çocukların toplum dışına itilmesi ile sonuçlanmıştır (Aristoteles, 2022: 251; Akyüz, 2020: 21-22; Erdemir ve Erdemir, 2012: 645; deMause, 2006: 26). Antik Yunan ve Roma'da, toplumsal açıdan çocuk ve çocukluk ailenin, özellikle de babanın hakimiyetinin bulunduğu bir konumdadır. Aile-devlet ilişkilerinde, rol olarak ailenin ön planda olduğu dönemlerde çocuk üzerinde aile reisinin sınırsız yetkisi ve hakimiyeti bulunmaktadır (Cunningham, 2021: 12; Dasen, 2021: 106; Akyüz, 2020: 21-24; Bumin, 2013: 20; Erdemir ve Erdemir, 2012: 648-649; deMause, 2006: 1; Boswell, 1988: 135).

Antik Çağ'da çocuk, toplumun yasaları ve kültürü içinde eğitilmesi gerektiği ifade edilen küçük bir yurttaştır (Platon, 2011: 66-318; Platon, 2010: 339-340; Arslan, 2006: 40; Elkind, 1999: 35). Çocuklara, eğitim verilmeye ise yedi yaşından itibaren başlanılmıştır (Aristoteles, 2022: 249,254; Beaumont, 2021: 61; Dolansky, 2021: 246,249). Bu yaş, toplumsal birikimlerin aktarılmaya başlanıldığı ve dolayısıyla kız ve erkek çocukların hangi türden eğitimleri alacağına karar verildiği bir yaştır. Bununla birlikte, erkek ve kız çocuklar için eğitim alınan alanlar ayrı tutulmuş ve çocuklar ayrı hayatlar yaşamaya başlamıştır (Nathan, 2021: 143; Özdemir, 2021: 4; Babou, 2015: 26; Golden, 2015: 17). Yurttaşlık hak ve sorumluluklarına aday olabilmek için erkek çocukların belli bir yaşa ve olgunluğa ulaşması yeterli olurken, kız çocuklarına yönelik aynı koşullar sağlanmamıştır. Dolayısıyla, eğitim sistemi de geleceğin yurttaşları olarak erkek çocukların iyi eğitilmesi yönünde kurgulanmıştır (Garland, 2021: 210; Özdemir, 2021: 5 Bağdatlı Çam, 2016: 635). Bu durum, Antik Çağ'da ayrımcı ve cinsiyetçi bir yaklaşımın hâkim olduğunu göstermektedir.

Çocuklar kişisel tutkularını ya da bireyselliklerini ifade etmek için değil, çalışmak ya da eğitim görmek ve aileyi devam ettirmeye hazırlanmak için bulunmaktadır (Stearns, 2021: 80-81). Bu kapsamda; özellikle düşük statüdeki çocuklar veya yoksul aile çocukları, aile refahına katkı sağlamaları ve sadece ekonomik yük olmamaları adına çalıştırılmıştır. Yoksulluk yaşanan birçok hanede çocukların hizmetlerinden önemli ölçüde yararlanılmıştır. Yoksulluk ve kıtlığın rahatsız edici gerçekliği altında, kız çocukları da genellikle erkek çocukları gibi zahmetli ve yıpratıcı bir şekilde çalışmaya daha fazla maruz kalmıştır. Ancak, seçkinlerin çocukluğu ise işle karakterize edilmemiştir (Aristoteles, 2022: 217; Garland, 2021: 205; Lipkin ve Jarva, 2021: 196; Golden, 2015: 28-31).

Antik Yunan'da, bir mekân olması ve düzenin sağlanması açısından önem taşıyan aile, işgücü ve malvarlığının bir arada olduğu bir yapıdır. Bu yapı içerisinde, erkek ve kız çocukları için toplumsal cinsiyet rollerine yönelik ayrımlar, dolayısıyla haklar, görevler ve sorumluluklar açısından farklılıklar söz konusudur (Özdemir, 2021: 3). On sekiz yaşından önceki alt-yetişkin grup için "çocuk" (pais) terimi kullanılmıştır. Ancak kız çocuklarının on dört yaşından itibaren evlendirilmesi söz konusudur. Bu durum ise çocukluk döneminin bitmesi ile ilişkilendirilir (Bobuo, 2021: 357). Antik Yunan ve Roma toplumu hem erkek hem de kız çocuklarına uygun cinsiyet profillerinin edinilmesine önem vermiştir. Erkek çocukları hem vatandaş hem de asker olarak kamusal alanda, kız çocukları ise eş ve anne olma yolunda özel alanda, evde -Sparta'da görece daha az- yer almıştır (Garland, 2021: 210). Mülkiyet açısından bakıldığında ise mirası erkek çocukları alırken, kız çocuklarına evlenirken çeyiz verilmektedir (Özdemir, 2021: 3-4). Antik Yunan ve Roma'da devletin çabuk gelişmesi ve gücünün artması ile devlet, giderek ailenin iç işlerine karışmaya başlamış ve bu durum çocuğun kısmen devlet tarafından korunması sonucunu da doğurmuştur (Akyüz, 2020: 23-24). Ancak bu korumanın, hakların sağlanması şeklinde olduğunu gösteren doğrudan kanıtlara ulaşılamamaktadır.

Orta Çağ

Bir yaşam evresi olarak çocukluğa dikkat çeken Philippe Ariês (1962), Orta Çağ (500-1500) ve erken modern (1500-1800) dönemlerde çocukluk ve ebeveynliğin gelişimine odaklanan çalışmaların öncüsü olmuştur. Ariês (1962: 128)'in tezi; Orta Çağ toplumlarında bir çocukluk kavramının olmaması, bir diğer ifadeyle insanların ve kurumların çocukluk dönemini yetişkinlikten farklı görmemesidir. Ancak, Orta Çağ'da çocuğun özel doğasının kabul edildiğini ve günümüzdekinden farklı da olsa, çocukluk kavramının olduğunu savunan (Archard, 2004: 18) bilim insanları da bulunmaktadır[9] . Orta Çağ bilimcileri, dönem toplumlarındaki insanların çocuklar ve yetişkinler arasında net bir ayrım yaptıklarına ve çocukların ayırt edici özelliklerine duyarlı olduklarına dair çok sayıda kanıt sunmuştur[10] (Rahikainen, 2017: 2).

Milne (2010: 62-63), dönemin yasa koyucularının, genellikle ergenlik döneminde çocukluktan yetişkinliğe geçiş sürecinin sınırlarını çizdiğini ifade etmiştir[11]. Bu nedenle; Ariês (1962)'in ifade ettiği şekilde çocukların "küçük yetişkinler" olarak kabul edilmiş olabileceğini gösteren çok az kanıt bulunmaktadır. O dönemde, çocuklardan yetişkinler gibi davranmaları beklenirken, muhtemelen çocuklar çoğu hanenin ekonomik olarak ayakta kalmasına önemli ölçüde katkıda bulunurken ve belirli sorumluluklara sahipken, çocukların bugün olduğu gibi yetiştirildikleri ifade edilmektedir[12]. Tam da bu noktada aslında çocuğun toplumdaki önemi ve yetiştirilme tarzlarındaki farklılığa dikkat çekilirken, günümüz ile geçmiş dönem toplulukları arasındaki çocukluk anlayışının birbirinden farklı olduğu ifade edilebilir. Ancak değişkenlik gösterenin toplumların çocukluk anlayışı olduğunu ortaya koymakla, çocuk ve çocukluğun hiç bulunmadığını iddia etmek arasında net bir farklılık bulunmaktadır.

Orta Çağ'da çocuk ve çocukluğun merkezde olmadığı görülmekle birlikte, Antik Çağ'dan farklı olarak bu dönemde Hristiyanlık ve İslamiyet'in yükselişi ile toplumsal yaşamda belirli değişiklikler gündeme gelmiştir (Özdemir, 2021: 26). Bu dönemde, çocuk imgesi ve yüklenen anlamlar farklılaşmıştır. Bu farklılaşma ise, temelde çocukluk anlayışlarındaki ayrımları yansıtmaktadır.

Orta Çağ çocuk ve çocukluk anlayışı, dönemin düşünürlerinin görüşleri çerçevesinde incelendiğinde farklılıklar gözlemlenebilir[13]. Bu kapsamda, çocuk toplum anlayışının merkezinde olmamaya devam ederken, Antik Yunan'dan farklı olarak çocuğa yaklaşımın temelinde çocuğu iyi bir Hristiyan olarak yetiştirme fikri bulunmaktadır (Kokcu Delikaya, 2022: 23; Özdemir, 2021: 27; Cunningham, 2016: 17,37). İslam dünyasında, doğuştan günahkâr çocuk anlayışı yerine, doğduğu andan itibaren günahsız kabul edilen çocuk anlayışı söz konusudur. Farabi, İbn-i Miskeveyh, İbn-i Sina, Gazali, İbn-i Haldun'un görüşlerinde, dönemin çocuk ve çocukluk anlayışlarını yansıtan ifadelere ulaşılmaktadır (Özdemir, 2021: 38-39; Küken, 2001: 619-622)[14]. İslam dünyası düşünürleri, Hristiyan filozofların düşüncelerinden ayrışmaktadır. Çocuğun korunması, zayıf olanın korunmasına yönelik bir anlam içerdiği için önemlidir (Özdemir, 2021: 41; Erkut vd., 2017: 22).

Orta Çağ'da yaygın bir şekilde çocuk, gereken değeri görmemekte, mal veya kölelik ideolojisi ile şekillenen bir eşya veya mülk olarak konumlandırılmakta, çocukluk da yetişkinliğe hazırlık dönemi olarak kabul edilmekte ve hızlıca atlatılması beklenilmektedir (Aybar, 2022: 469). Aristo, çocukluk dönemini bir felaket olarak görmektedir. Çocuklar akıllarını kullanamadıkları için erdemli davranışlar gösterememekte olup ancak yetişkinliğe adım attıkları zaman değer kazanmaktadır. Aristo'nun söz konusu bu görüşü (Bumin, 2013: 20), Orta Çağ döneminde de etkisini sürdürmüş ve yetersiz varlıklar olarak çocukların hızlıca büyümesi gerektiği kabul edilmiştir (Özcan, 2017: 97). Nitekim çocuk emeği, tarıma dayalı toplumlarda aile ve akraba ilişkilerinde yaygın olarak kullanılmış ve eğitim ile iç içe geçmiştir. Orta Çağ'da zorunlu kitlesel eğitim bulunmazken, eğitim çıraklık yöntemine dayalı uygulanmış ve yetişkinliğe hazırlık sürecinin bir parçası olmuştur (Heywood, 2003: 25).

---

[9] Ariês, deMause, Shorter ve Stone'un metodolojilerini ve kanıtlardan çıkardıkları sonuçları nedeniyle çeşitli gerekçelerle eleştiren çalışmalar için (bkz. Pollock, 1983). Ariês'in Orta Çağ'da çocukluk kavramının bulunmadığı iddiasını, bu iddiayı açıklarken kullandığı kanıtların veya kanıtları yorumlama yaklaşımının eleştirisi için (bkz. Cunningham, 2021: 27; Heywood, 2006: 12-15; Hanawalt, 2002: 440-460).

[10] Kroll (1977: 384-385,391)'a göre, batılı modern çocukluk kavramının, Orta Çağ toplumsal yapısı içerisinde aranması durumunda, ilgili kavramın bulunamaması şaşırtıcı olmayacaktır. Bu kapsamda, modern çocukluk kavramı ile aynı anlamda olmasa da Orta Çağ'da bir çocukluk kavramının bulunduğunu ve o dönem itibarıyla çocukluğun ve özel doğasının farkına varıldığını savunmuştur. Orta Çağ'da çocukluk fikrinin olmadığı düşüncesinin eleştiriden, o döneme ait çocukluğun, bugün anlaşılan şeklinden farklı olduğunu ve çocukluğun insan yaşamının ayrı bir aşaması olarak kabul edildiğini gösteren kanıtlar için (bkz. Cunningham, 2016: 19-26; Archard, 2004: 18; Hanawalt, 2002: 44; Shahar, 1990: 1100-1425; Heywood, 1988: 14; Kroll, 1977: 384-393).

[11] Bebeklik yedi yaşına kadar, pueritia veya çocukluk geleneksel olarak erkek çocukları için on dört ve kız çocukları için on iki yaşına kadar sürmüştür (Milne, 2010: 63).

[12] Bu dönemde de çocukların, anne ve babalarının istek ve iradelerine tabi oldukları ve bu şekilde davranılmasının beklendiği ortaya konulmaktadır. Dolayısıyla çocukların deneyimlerinin ve çocukluk anlayışının, yer ve zaman bakımından koşullara bağlı olarak değişebileceği ve Ariês'in tezinin haklı olabileceği noktaların olduğu vurgulanmıştır (Milne, 2010: 68).

[13] Batı'da Hristiyanlığın etkisiyle, doğuştan masum olmayan, ilk günah öğretisi temelinde günahkâr doğan bir çocuk anlayışı ve imgesi hâkim olmuştur. Dönemin düşünürlerinin çocuk ve çocukluk hakkındaki fikirleri için (bkz. Aybar, 2022: 465-471; Özdemir, 2021: 27; Bumin, 2013: 20-21).

[14] Farabi, İbn-i Sina, İbn-i Haldun'un görüşleri için (bkz. Aybar, 2022: 471-472; Özdemir, 2021: 38-39; Küken, 2001: 619-622).

Çocuk emeği; tarımın baskınlığı, aile ekonomisinin yaygınlığı ve zorunlu kitlesel eğitimin yokluğu göz önüne alındığında tüm sosyal gruplar arasında yaygınlaşmıştır. İstihdam fırsatları sadece kırsal kesimle sınırlı değildir. Çocuklar, örneğin kasabalarda, aristokrat hanelerde ve kiliselerde de çalışmıştır. Ayrıca, çocukların işgücüne katılımı hem aile içinde hem de başka yerlerde kademeli olarak -yaşa ve yeteneğe göre- gerçekleşmiş ve bu durum sorgulanmaksızın doğal kabul edilmiştir. Dolayısıyla, çocuklar çalışma hayatına görece daha fazla dahil olmuştur. Ancak çocukların küçük yetişkinler olarak görüldüklerini söylemek, dönemin sosyal ve üretim ilişkilerinin basitleştirilmesi anlamına gelecektir (Hendrick, 2015: 33).

Orta Çağ toplumu belirgin bir şekilde hiyerarşiktir. Erkeklik ve kadınlık normları hakkında kültürel olarak inşa edilmiş kurallar, insanların yaşamdaki rollerini açıkça belirlemiştir. Ancak seçkin aileler ile emekçi sınıfların çocuklarının deneyimleri de farklılaşmıştır. Orta Çağ'da da cinsiyet ayrımcılığı etkili bir şekilde hissedilmiştir. Cinsiyete dayalı ayrımcılıklar, yedi yaş civarında hissedilmeye başlanmış ve ayrımcılıklar çocukların üstlendiği günlük işlerde ve eğitimde görünür olmuştur (Genç, 2016: 205-253; Orme, 2005: 3). Ayrıca kız çocuklarına verilen emek ve yapılan maddi harcamalar, evlenmeleri ve evi terk etmeleri, dolayısıyla çeyiz götürmeleri ile aileye herhangi bir kazanç sağlamamaları sebebiyle -erkek çocukların aksine- bir kayıp olarak görülmüştür (Özcan, 2017: 98; Heywood, 2003: 69). Dolayısıyla, Orta Çağ ve erken modern Avrupa'da, sınıf ve toplumsal cinsiyete ve gündelik hayatın döngüsel yapılarına göre şekillenen çeşitli çocukluk deneyimleri söz konusudur. Sosyal statü ve mali refah seviyesi ne kadar yüksekse, hayatta kalma şansı o kadar artmakta, yüksek öğrenim için fırsatlar o kadar çoğalmakta ve çocukluk deneyimi o kadar uzamaktadır (Ferraro, 2012: 63,72).

Erken Modern ve Modern Çağ

Antik Yunan ve Roma'nın yanı sıra Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet, çocuklara ilişkin çeşitli görüşler ortaya koymuştur. Bu görüşler, çocukluğun sadece son 400 yılın icadı olmadığı yönündedir. Aksine çocuklar hem gelecek hem de şimdiki zaman için önemlidir. Ancak çocuklar bakım ve gözlem nesneleri olarak var olmuştur. Antik ve Orta Çağ'da çocukluğun belirli yönleri sadece belirli kesimlerin sahip olduğu bir ayrıcalık olarak kendini göstermiştir. Ayrıcalıkların sınırlandırılması ise Erken Modern ve Modern Çağ'da çocukluğun, evrensel potansiyellere sahip, insan deneyiminin olumlu ve saygın bir parçası kabul edilmesiyle gerilemeye başlamıştır (Fass, 2012: 3). Ancak modern dönemde, çocukluğun belirli yönlerinin sadece bazı kesimlerin sahip olduğu bir ayrıcalık olması tamamen ortadan kalkmamıştır.

Erken Modern Çağ, çocukluk kavramının, modern bir anlayışla dile getirilmeye başlandığı, çocukların doğası gereği masum olarak kabul edildiği, mutluluklarına ve esenliklerine yönelik maddi ve duygusal yatırımın çok daha yüksek şekilde gündeme geldiği bir dönemdir (Levene, 2012: 2; Sormaz ve Yüksel, 2010; Tan, 2007: 11). Kapitalizm ve sanayinin ortaya çıkması, burjuvazinin gelişimi, Rönesans, Reform ve Aydınlanma düşüncesinin ve Romantizm akımının etkileri gibi gelişmeler modern çocukluk anlayışının düşünsel temellerini oluşturmuştur (Vakıf, 2018: 55; İnal, 2007: 105; Onur, 1993: 7).

Çocukluk anlayışında gündeme gelen bu değişimler, kimi bilim insanları tarafından çocukluğun keşfi olarak nitelendirilmektedir. Erken Modern ve Modern Çağ'da çocukluk anlayışı ile ilgili yeni fikirler, Hristiyanlığın kendine özgü "ilk günah öğretisinden" ayrışmaktadır (Levene, 2012: 3). Bu kapsamda kilise otoritesi ve bebeklerin günahkâr olduğu düşüncesi sorgulanmaya ve çocukların kendi başlarına önemli oldukları kabul edilmeye başlanmıştır. Çocukluk, yetişkinlik ya da cennet gibi başka bir şey için hazırlık dönemi değil, kendi başına değer verilmesi gereken bir yaşam evresidir (Archard, 2004). Çocukluk anlayışındaki farklılaşma ile ilgili ise Erasmus, Locke ve Rousseau gibi düşünürler dikkat çekici ve etkili olmuştur (Cunningham, 2021: 30, 45)[15].

Modern anlayışa göre çocukluğun, özel doğası nedeniyle kendine özgü ihtiyaçları ve ilgi alanları bulunmakta, bunlar da kendi başlarına bir değer taşımaktadır. Dolayısıyla, çocukluk yetişkinlikten ayrı bir yaşam evresidir (Doğan, 2021: 29; Demir Gürdal, 2013: 6; Öztan, 2009: 13). Modern anlayış, çocuğun özel ve ayrı doğası olarak görülen ve yetişkinlerin dünyasından uygun şekilde ayrılmasını garanti eden şeyin belirlenmesi anlamına gelmektedir (Archard, 2004: 29,36). Çocukluğa ilişkin modern anlayışın gelişimi, çocukların kendi doğalarına uygun yetiştirilmelerine yönelik özel bir ilgiyi teşvik etmiştir (Sormaz ve Yüksel, 2012: 993).

Bununla birlikte, Batı Avrupa ülkelerinde nüfusun büyük bir çoğunluğunda çocukların yaşamları yoksulluk, ağır çalışma ve sömürüyle karakterize edilir hale gelmiştir. Bu anlamda da romantik çocukluk görüşü ile çoğu çocuğun yaşamının acımasız gerçekliği arasında bir çelişki ortaya çıkmıştır. Modern çocukluk anlayışının yükselişi ile çocuklarının sömürülmesini teşvik eden ilk sanayi toplumlarının aynı döneme denk gelmesi dikkat çekicidir (Kosher vd., 2016: 13). Ayrıca modern çocukluk anlayışını teşvik eden ve düşünsel arka planda ortaya çıkan gelişmeler, çocuk haklarına ilişkin ayrıntılı bir kaynak ve belge şeklinde sonuçlanmamıştır. Ancak çocukluğa yönelik gelişen yeni anlayış, çocuklara yönelik geleneksel yaklaşımın yeniden değerlendirilebileceği bir ortamı teşvik etmiştir (Stearns, 2015: 6).

[15] Erasmus, Locke ve Rousseau gibi düşünürlerin katkıları için (Cunningham, 2021: 46, 70; Algan, 2020: 56-59; Kosher vd., 2016: 13; Stearns, 2015: 6-7; Levene, 2012: 3-4; Wolff, 2012: 90; Milne, 2010: 110; Sunal, 2009: 67-68; Archard, 2004: 2-7).

Sanayileşme: Çocuk ve Çocukluk

18. yüzyıldan itibaren yaşanan teknolojik ve sosyoekonomik değişimler, çocukluğun kavramsallaştırılmasında ve çocukluğa ilişkin anlayışta değişime yol açmıştır. Çocuklar sanayileşme, kentleşme ve göç koşulları nedeniyle istenmeyen koşullara maruz kalmıştır (Hart ve Pavlović 1991). Söz konusu durum, yeni sorunlar ve çocuk işçiliği konusundaki rahatsız edici sonuçları nedeniyle çocukların statüsüne ilişkin yeni bir gündem oluşturmuş ve çocukların korunmasına ve onlara haklar sağlanmasına yönelik yeni fikirleri beraberinde getirmiştir (Stearns, 2017: 9; Kosher vd., 2016: 10). Dolayısıyla çocuk emeğinin fabrikalarda ve madenlerde giderek daha fazla kullanılması, modern çocukluk kapsamında açıklanan çocukluk anlayışı için sorun oluşturmuştur. Bu durum, çocukluğa yüklenen doğal, saf, masum gibi anlamları kapsayan bir varlık olarak kabul edilmesi anlayışı ile çelişmiştir.

Çocuk emeği, sadece sanayileşme sonucunda ortaya çıkan bir sorun değildir. Çocuklar esneklikleri, uysallıkları ve düşük maliyetleri veya genellikle hane gelirine büyük katkı sağlamaları nedeniyle ekonomik açıdan vazgeçilmez olmuştur (Hendrick, 2015: 37)[16]. Çocuk işçiliği, geçmiş toplumlarda da her zaman bulunsa da sanayileşme ile gelişen ücretli işçilik sonucunda, hanehalkı çocukları da çalıştırmaya yönlendirmiştir. Çocuk işçiliği, yaşamın devamlılığını sağlayabilmek amacıyla ön plana çıkmış ve çocuklar maksimum kâr anlayışının kurbanı olmuştur (Öcal, 2021: 118).

Sanayileşme ile tekstil endüstrileri evden fabrikalara geçmeye başladığında, çocukların işgücünün önemli bir bileşeni olarak görülmesi doğal olarak karşılanmıştır[17] (Cunningham, 2021: 70). Çocuk emeğinin, endüstriyel büyümeye öncülük eden sanayilerde yaygın olarak kullanılması, ekonomik kalkınma için vazgeçilmez bir değere sahip olduğunu göstermiştir (Hendrick, 2015: 37). Sanayileşme ile gerek çocukların çalışma yaşında gerekse çalıştırıldıkları işlerde farklılıklar olmuştur. Bu dönemde çocuk işçiler daha küçük yaşlarda çalışmaya başlamış, çalışan çocukların yaşı altıya kadar inerken yaptıkları iş türleri de çeşitlenip ağırlaşmış ve bu işçi çocuklar sanayileşmenin itici güçleri olmuştur (Öcal, 2021: 118; Heywood, 2006: 127-129).

Çocuk işçiliği, Batı dünyasında çocukların artık savunmasız bir grup olarak kabul edilmesi ile sosyal bir sorun olarak algılanmaya başlamıştır. Bu kapsamda çocuk işçiliği reform hareketi, endüstriyel çocuk işçiliğini düzenlemek ve ortadan kaldırmak için bir mücadele başlatmıştır (Stearns, 2017: 11; Kosher vd., 2016: 11). Yardım kuruluşları, sendikalar ve bireysel reformcular dahil olmak üzere sivil toplum grupları kamuoyunda farkındalığı artırmıştır. En azından en küçük yaştaki çocukların, çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden koruması için yasal ve diğer önlemler konusunda kampanyalar yürütülmüştür. Bu süreç, tüm devletlerin durumu kontrol altına almak için müdahalede bulunması ile sonuçlanmıştır. Dolayısıyla, çocuk haklarındaki temel gelişme endüstriyel çocuk işçiliği ile bağlantılı olarak ortaya çıkmaya başlamıştır (Hendrick, 2015: 35; Alaimo, 2002).

Çocuk haklarına ilişkin fikir, henüz tam olarak ifade edilmiş bir program olmaksızın ilerlemiştir. Devletler, güçlerinin bir uzantısı olarak çocuklarla ve içinde bulundukları koşullarla ilgilenmeye başlamış ve ilk kez çocukların yaşamlarının bu yönünün korunmasına dahil olmuştur. Ancak söz konusu dahil olma, gerçek bir denetim mekanizması oluşturmayan, kapsamlı ve pratik sınırlama getirmeyen bir dizi yasa çıkarma şeklinde gerçekleşmiştir (Stearns, 2017: 9-11).

19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın ilk yarısı "çocuk kurtarma" çağı olarak kabul edilmiştir. Bu dönemin büyük bölümünde, çocuğun esenliğinin desteklenmesi, yetimler, çalışan çocuklar ve istismar ve ihmal mağdurları gibi en savunmasız çocukların korunmasına odaklanılmıştır (Doek, 2014: 187). 20. yüzyıl toplumunda çoğunlukla çocukların hayatta kalmalarına ve temel ihtiyaçlarına büyük önem verilmiştir. Sağlık, bakım, kabul edilebilir barınma ve beslenme, oyun alanlarına ve devlet okullarına erişim gibi konular, çocuk haklarının unsurları olarak ortaya çıkmaya başlamıştır (Kosher vd., 2016: 12).

20. yüzyılın ilk on yılları, Avrupa'daki birçok ülkede ve ABD'de zorunlu ilköğretimi getiren yasalar kabul edilmiştir (Doek, 2014: 187-188). Ancak bu süreç kademeli ve düzensiz olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu değişimlere ilişkin itirazlar yükselmiş ve sistematik bir çocuk hakları anlayışı gelişmemiştir (Stearns, 2017: 11-13). Bununla birlikte, belirli türde çocuk işçiliği içeren kültürel ve sınıfsal uygulamalar devam etmiştir. Bu kapsamda çocukların yarı zamanlı olarak çalışması -okuldan önce ve sonra- bir sorun olarak ortaya çıkmıştır (Hendrick, 2015: 35-36). Yine de çocuk işçiliğine karşı ve çocukların okullaşması lehine gelişen hareketler, çocukluk anlayışında ve çocuk haklarının formüle edilmesinde önemli bir dönüşümün gerçekleşmesine yardımcı olan ve çocukların hiç çalışmaması gerektiği ve fiziksel, ahlaki, entelektüel ve sosyal gelişimden oluşan farklı bir çocukluk haklarına sahip oldukları yönündeki radikal reform için temel oluşturan gelişmeler arasında görülebilir (Kosher vd., 2016: 11; Alaimo, 2002).

Yavaş yavaş çocuklar mülk olarak değil, ayrı bir sınıf olarak algılanmaya başlanmıştır. Çocukların ekonomik değerden oluştuğu algısı değişmeye ve yerini çocukların maruz kaldıkları çeşitli tehlikelerden toplumun korumakla yükümlü olduğu eşsiz bir grup olarak algılanmasına bırakmıştır (Hart, 1991). Toplum, bugünün çocuklarının yetişkinliklerinde dünyanın geleceğini belirleyeceklerini kabul etmiştir. Bu nedenle, yetişkinlerin sorumluluğu çocuğu sadece çeşitli tehlikelerden kurtarmak ve korumakla sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda gelecek nesillerin iyiliği için çocuğun hayatının olumlu

[16] Çocuk işçiliğini açıklamaya ilişkin yaklaşımlar için (bkz. Öcal, 2021: 113-117).
[17] Çocuk işçiliği kullanımı gösteren kanıtlar için (Keleş Ertürk ve Yıldırım, 2023: 7617; Rahikainen, 2017: 126-127; Heywood, 2006: 131; Nardinelli, 1990: 60).

yönleriyle de ilgilenmeleri gerekmiştir. Potansiyel yetişkin yerine çocuğun mevcut statüsünün kabulü 20. yüzyılın ikinci yarısında somut destek görmüştür (Kosher vd., 2016: 12; Ben-Arieh vd., 2014).

20. yüzyılda çocuğun esenliği giderek devletin daha fazla ilgilendiği bir konu haline gelmiştir. Çocukların esenliğine yönelik yeni odak, yalnızca savunmasız çocukların korunmasının güçlendirilmesine değil, aynı zamanda eğitim, sağlık hizmetleri, sosyal hizmetler ve sosyal güvenlikle ilgili yasalar ve politikalar yoluyla çocuğun gelişimi için koşulların yaratılmasına da yönelmiştir. Özellikle Avrupa'da bu durum, sosyal refah devletlerinin kurulması ve genişlemesiyle daha da güçlendirilmiştir. BMÇHS, refahı çocuğun bir hakkı haline getirmiş ve çocukları hayırseverlikten ve nesnellikten, hak sahibi olarak güçlendirerek talep edici konuma taşımıştır (Doek, 2014: 188).

Yirminci Yüzyılın Ortasından Günümüze: Çocuk ve Çocukluk

Çocuk hakları kavramı, 20. yüzyılın ilk yarısı boyunca çocuğun olumsuz koşullara ve zarara karşı korunması, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi bazı temel haklara erişiminin sağlanması fikirlerini somutlaştırmayı teşvik etmiştir. Çocuk hakları konusundaki düşüncelerde 20. yüzyılın ikinci yarısında gözle görülür bir değişiklik meydana gelmiştir. Bu kapsamda değişim çocukların korunma veya bakım haklarından, çocukların kendi kaderlerini tayin etme veya kendilerini ifade etme haklarına geçilmesi yönündeki farkındalığın artması ile şekillenmiştir (Ruck ve Horn, 2008: 685). Bu yeni yaklaşım, çocukların ebeveynlerinin veya devletin mülkü olmak yerine, haklara sahip kişiler olarak kabul edilmesi iddiasına dayandırılmıştır (Peterson-Badali ve Ruck, 2008: 750). Dünya düzeyinde tartışmaların odak noktası, çocukların topluma aktif katılımını sağlayacak bir çerçevenin nasıl geliştirileceği konusundaki mücadelelere kaymıştır. Böylece, yüzyıllar boyunca reddedilen, nesne olarak kabul edilen, görmezden gelinen ve manipüle edilen çocuklar nihayet hak sahibi statüsünde yasal olarak tanınmıştır (Kosher vd., 2016: 14).

20. yüzyıl boyunca çoğu gelişmiş sanayi toplumu, asgari bir yaşam standardını garanti eden bir dizi sosyal hakkı - sağlık, eğitim, sosyal güvenlik vb.- içeren sosyal vatandaşlık modelleri geliştirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından birçok gelişmiş ulus devlette yaşanan ekonomik büyüme, büyük ölçüde evrensel insan ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayan daha iyi toplumlar inşa edilmesine hizmet etmiştir (Perberton vd., 2012: 20). Savaş sonrası dönemde birçok ülkenin, özellikle de sanayileşmiş Batı ülkelerinin, kamu tarafından finanse edilen ve sunulan refahta büyük bir genişleme yaşadıkları gözlemlenmiştir (Ridge, 2016:421). Sosyal harcamaların büyümesi potansiyel olarak devletin yardımseverliği, piyasa ve özel düzenin malları etkin bir şekilde yönetmedeki yetersizliği ve devlet müdahalesinin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisinin bir kombinasyonuna (Facchini, 2024: 67) ve makroekonomik olarak tam istihdamı önceleyen ve toplumsal refahın sağlanması amacıyla piyasalara kısıtlama ve müdahale öngören Keynesyen Ekonomi modelinin hakimiyetine bağlanabilir. Söz konusu dönemde günümüzdeki hali ile çocuk hakları anlayışının hem yasal hem de uygulama temelleri atılmaya başlanmışsa da kapsamı sınırlı kalmıştır.

Çocuk sağlığı alanında 1945'ten 1970'lerin ortalarına kadar önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bu durum bebek ve çocuk ölümlerinin azalmasına, çocukların boylarının ve genel durumlarının iyileşmesine yansımıştır. Bu iyileşme daha yüksek ücret oranları, tam istihdam, devlet refah hizmetleri ve sağlık alanında yaşanan gelişmelerden kaynaklanmıştır. Daha sonraki çalışmalarda, çocukların 1970'lerde 1940'lara göre daha sağlıklı olduğu kabul edilmekle birlikte, sağlık durumlarında ciddi sosyal ve sınıfsal adaletsizliklere işaret edilmiş ve bunları açıklamada anahtar kavramın maddi yoksunluk olduğu ifade edilmiştir. 1980 tarihli ünlü Black Raporu'nda da bu durum yinelenmiş ve iç karartıcı bulgular ışığında "çocuk yoksulluğunun ortadan kaldırılmasının 1980'ler için ulusal bir hedef olarak benimsenmesi" savunulmuştur (Hendrick, 2015: 54). Ancak 1980 sonrası neoliberal dönem kendi dinamikleriyle sürecin yön değiştirmesine yol açmıştır.

Neoliberalizm Gölgesinde Kuralsızlık

Neoliberalizm, bireylerin kendi hayatlarından sorumlu olması anlamına gelen bireyciliği desteklemektedir. Neoliberal bakış açısına göre çocuklar ebeveynlerinin sorumluluğundadır ve aileler kendi kendilerine yeterli birimlerdir. Bireysel sorumlulukla ilgili bu fikirden çıkan sonuç, bireylerin serbest piyasa içerisinde bedelini ödedikleri mal ve hizmetleri seçerek kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmekte özgür oldukları zaman toplumun en iyi şekilde işlediğidir. Bireylerin serbest piyasa içerisinde seçim yapmaları fikri olumlu olarak tanıtılırken, devlet tarafından sağlanan mal ve/veya hizmetler hakkında ise olumsuz bir anlatı oluşturulmuştur. Bu inanç nedeniyle, neoliberal fikirlerden etkilenen hükümetler genellikle devlet tarafından sağlanan hizmetleri veya sosyal destek unsurlarını azaltmayı hedefleyecektir[18] (Creasy ve Corby, 2023: 35-45,130-131).

Neoliberalizm ile çocukluk, ekonomik fayda ve toplumun refahı açısından tanımlanır hale gelmiştir. Mevcut uygulamalar, çocukluğun ekonomik ihtiyaçlar açısından yeniden tasarlanmasına neden olmuştur (Toran ve Toprak, 2020: 359-360). Bu kapsamda çocukluk, "piyasa modeli" tarafından potansiyel olarak yeniden şekillendirilen alanlardan biri

[18] Chicago Ekonomi Okulu, modern ekonomilerin rekabetçi küresel piyasalarda refah programlarının yükünü kaldıramayacağını ve devletin ailelere destek sağlamasının ahlaki ya da sosyal bir zorunluluk olmadığını savunmaktadır. Chicago Okulu, çocuk refahını, devlet paternalizminin sorunlu bir alanı olarak görmektedir (Haly, 2010: 121).

olarak düşünülmüştür. Neoliberal dönemde, toplumun geri kalanı gibi çocukların da "sürekli olarak piyasa değerini artırmaya çalışan kendi kendine yatırım yapan sermaye" olarak hareket etmeleri beklenmiştir. Bu sebeple esas olarak beşerî sermayeye verilen önem artmıştır (Hart ve Boyden, 2019: 78-80).

Refah devletindeki neoliberal eğilimler göz önüne alındığında, vatandaşlığın bir topluluktaki dayanışma, güvenlik ve refahla bağlantılı görünmediği, ancak öznenin bireysel "özgür seçimi" ve kendini gerçekleştirmesinin gündeme geldiği iddia edilmiştir (Kjørholt, 2013: 248). Dolayısıyla, ulusların ekonomik geleceği için çocukların başarılarına ve yeteneklerine yeniden odaklanılmıştır (Cunningham, 2021: 169). Neoliberalizm çocukların gelişiminin sürdürebilir hale getirilmesinde önem arz eden refah, eğitim ve fırsatlar gibi konuları çoğu kez göz ardı etmektedir (Haly, 2010: 121).

20. yüzyılın sonlarına doğru neoliberal politikalar, medeni ve siyasi haklar lehine sosyal hakları reddeden bir yaklaşımı beraberinde getirmiştir. Yapısal uyum ve istikrar programları aracılığıyla ülkelerden ekonomik büyümenin ve yoksullukla mücadele politikalarının önünde engel olduğu varsayımıyla "pahalı" olarak nitelendirilen sosyal haklardan vazgeçmeleri beklenmiştir (Perberton vd., 2012: 20). Neoliberal politika reformları, artan gelir eşitsizliği ve yoksulluk, sağlık durumu ve eğitim başarısı ölçütlerinde düşüşler ve kötü barınma ile beslenme gibi sorunlardaki artışlarla aynı zamana denk gelmektedir. Dolayısıyla refah devletinin ve kamu sektörünün neoliberal ideoloji doğrultusunda yeniden yapılandırılması sonucunda, ekonomide olumsuz refah göstergeleri artmaktadır (Tulloch, 2015: 95).

Neoliberal ideolojik temel -diğer şeylerin yanı sıra- devletin rolünün azaltılmasını ve ekonomilerin "serbest" piyasaya açılmasını gerektirmektedir (Perberton vd., 2012: 21). Neoliberalizm, piyasanın kuralsızlaştırılması ve devletin bireysel özgürlükler ile özel mülkiyeti korumadaki rolünün sınırlandırılması yönünde etkili olmaktadır. Serbest piyasa politikalarının yükselişi ve kamu mallarının özelleştirilmesi, Keynesyen refah sisteminde bulunan ve belirgin olan görece fırsat eşitliğine yönelik eşitlikçi eğilimi zayıflatmaktadır (Tulloch, 2015: 97-99).

Serbest piyasalar genellikle kaçınılmaz olarak eşitsizliklerin artmasına neden oldukları gerekçesiyle eleştirilmektedir. Neoliberal yaklaşım, serbest piyasalarda eşitsizliklerin var olduğunu inkâr etmemekte ve eşitsizliğin piyasanın gerektirdiği türden beceri ve yeteneklere sahip insanların bulunması nedeniyle ortaya çıktığını savunmaktadır (Creasy ve Corby, 2023: 132-133). Bu durumda bireyler kendilerine yatırım yaparak piyasadaki rekabete katılacak ve eşitsizliği bir anlamda kendi sorumluluğunda ortadan kaldırabilecektir. Ancak bu iddialar,1945-1970 yılları arasında uluslararası iş bölümünün dinamikleri içerisinde ithal ikameci strateji ile çelişmeyen az gelişmiş ülkelerdeki işçileri ve çocuk emeğini koruyan kazanımların neoliberal süreçte kaybedildiği gerçeğini değiştirmemektedir (Tulloch, 2015: 98; Yücesan-Özdemir, 2010: 146).

Neoliberalizm ile kuralsızlaştırılan küreselleşen sermaye hareketleri, çocuklar ve çocukluk üzerinde oldukça etkili olmaktadır. Neoliberalizm için çocuk emeği de yönetilmesi ve sermayeleştirilmesi gereken bir emek potansiyelidir. 1980 sonrası neoliberal dönüşüm, çocukların daha da fazla yoksullaşması ve çocuk işçiliğindeki artış ile paralel gerçekleşmiştir. Bu artışın kaynağı ise, neoliberal küreselleşme çerçevesinde "ucuz emek politikası" uygulanmasıdır. Bu kapsamda ucuz ve örgütlenemeyen kadın ve çocuk emeği kullanımının tercih edilmesini vurgulamak gerekmektedir (Yıldız, 2007: 83). Dolayısıyla, neoliberalizm bir yandan beşerî sermayenin güçlendirilmesine ilişkin vurgu yaparken, bir yandan da çocuk işçiliğini teşvik etmektedir. Bu durumda, maddi durumu iyi ailelerin çocuklarının okuması ve beşerî sermayenin gelişmesi, diğerlerinin ise emeği sömürülen gruplara dönüşmesi beklenmektedir. Bu ise neoliberalizmin ikircikli bir yapısı olduğunu göstermektedir.

Neoliberalizm, emeğin varlığını ve koşullarını sermayeleştirme ve güvencesizleştirme üzerinden sürekli olarak tehdit eden bir yapı oluşturmuştur. Bununla birlikte, nesiller boyu yoksulluğa yol açan bir yoksulluk aktarıcısı olarak aileye odaklanılması, yoksulları kendi yoksulluklarından sorumlu tutarak odağı işlerin mevcudiyeti veya ücret düzeyi gibi yoksulluğun yapısal nedenlerinden uzaklaştırmıştır (Creasy ve Corby, 2023: 56,134). Böylelikle neoliberal yaklaşımda yoksullar sorumsuz ve savurgan olarak görülmüş, dolayısıyla daha fazla devlet desteğini hak etmedikleri iddia edilmiştir (Boston, 2014: 975). Bu anlamda da küçük çocukların ihtiyaçlarına yönelik politik bir odaklanma ancak asgari düzeyde gerçekleşmiştir (Hart ve Boyden, 2019: 78).

1980'lerden bu yana yapılan neoliberal reformların, çocukların refahında genel bir iyileşmeye yol açmadığı açıktır (Tulloch, 2015: 99). Neoliberalizm, eşitsizliğin ve çocuk yoksulluğunun artmasına neden olmuştur (Cunningham, 2021: 169). 20. yüzyılın son çeyreğinde tekrar gündeme gelen "laissez faire" (bırakınız yapsınlar) piyasa fikri, çocukların korunmasına yönelik elde edilmiş kazanımları ortadan kaldırmıştır. Çocuk işçiliği; farklı coğrafyalarda ve ulus-devleti aşan bir piyasa düşüncesiyle 19. yüzyıla benzer bir şekilde tekrar gündeme gelmiştir (Kokcu Delikaya, 2022: 199). Dolayısıyla, neoliberal kalkınma ve küreselleşme süreçleri; küresel uygulamalar ve yapıların, küresel yoksulluğun bir sonucu olarak çocuk işçiliğinin önlenmesi gibi çocuk haklarının etkili bir şekilde gerçekleştirilmesini baltalayan koşulları sürdürmesi nedeniyle, çocuk hakları da dahil olmak üzere insan haklarının korunması ile çelişmektedir.

1990'ların ortalarında "ailelerin güçlendirilmesi" yönünde bir girişim olmuştur. Bu girişimle eğitim, sağlık ve sosyal refah alanlarında kurumlar arası daha fazla desteğe odaklanılmıştır. Ancak neoliberal rejim altındaki yapısal ekonomik ve kurumsal değişiklikler, dezavantajlılığın yerleşik olmaya devam ettiği ve bu gibi birçok girişimin büyük ölçekli eşitsizliğin varlığına meydan okumak yerine sadece telafi etmeye çalıştığı anlamına gelmektedir (Tulloch, 2015: 99).

Neoliberalizmin insan hakları ile ilişkisi ve haklar üzerindeki etkisi karmaşık ve tartışmalıdır. Bununla birlikte, serbest piyasayı desteklemesi ve sosyal harcamaların azaltılmasını teşvik etmesiyle, birçok ülkede yoksullar ve korunmasız olanların -özellikle azınlıklar, yerliler, engelliler kadınlar ve çocuklar- refahı üzerinde olumsuz etkileri olmuştur (Freeman,

2016: 174). Devletin, "en yüce ulusal varlıkları" olan çocukları için mali kaynak eksikliği gibi yetersiz bir bahaneden başka ayıracak hiçbir şeyi bulunmamaktadır. Güçlü düzenleyici tedbirler alınmadığı takdirde ise, eşitsizliğin kapıları ardına kadar açılacak ve bu durumda en fazla risk altında olanlar yoksul kesimlerden gelen çocuklar olacaktır.

Neoliberal fikirlerden etkilenen hükümetler genellikle devlet tarafından sağlanan hizmetleri veya sosyal destek unsurlarını azaltmayı hedefleyecektir. Örneğin; 2021 yılında, COVID-19 salgını nedeniyle okullar kapalıyken devletin dezavantajlı ailelerden gelen çocuklara ücretsiz okul yemeği sağlayıp sağlamaması gerektiği konusunda bir tartışma yaşanmıştır. Birleşik Krallık'ta muhafazakâr hükümet, başlangıçta çocuklar okulda değilken ihtiyaçtan bağımsız olarak okul yemeği sağlama çağrılarına direnmiştir. Bu durum neoliberalizmin bakış açısıyla uyumludur. Çocukların beslenmesi devletten ziyade ailelerin meselesi olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla serbest piyasalar hayatın pek çok alanında toplum için faydalı olacak şekilde işlememektedir. Bu da neoliberal hükümetlerin piyasaları işler gibi gösterecek şekilde müdahalede bulunmasının gerekli olduğu anlamına gelmektedir. Gerçekte ise bu durum, piyasaların serbest olmasına izin verildiğinde sorunlar yaşanacağını göstermektedir (Creasy ve Corby, 2023: 56,132-137). Dolayısıyla süreç en çok da yoksul ailelerin çocuklarının haklarının ve geleceklerinin olumsuz etkilenmesiyle sonuçlanmaktadır. Böylece eşitsizlik sürdürülebilir hale dönüşerek sosyal adaletin unsurları zedelenmektedir.

Sonuç

Çocuklar, kendilerine has özellik ve ihtiyaçlarıyla yetişkinin küçük hali olmaktan ziyade evrensel haklara sahip bireylerdir. Bu anlamda çocuk ve çocukluk evrensel bir gerçeklik iken, değişkenlik gösteren ise tarihsel olarak toplumların ekonomik ve kültürel yapılarına göre çocukluğu anlamlandırma şekilleridir. Çocukluk anlayışları, çocukları ve çocukluk dönemi deneyimlerini ve onlara ilişkin beklentileri şekillendirirken, aynı zamanda toplumların gelişmişlik düzeyleri ile ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal yapılarından da etkilenmektedir. Çocukluk kavramının geçmişte olmadığı iddiasında bulunanların temel yanılgısı, günümüzdeki çocukluk anlayışına göre geçmişin koşullarının değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Dönemsel olarak anlayış farklılıkları olsa da bu durum geçmiş dönemlerde çocukluğun olmadığı anlamına gelmemektedir.

Modern çocukluk anlayışının gündeme geldiği süreçte, bir taraftan çocuğun masumiyetine, saflığına, korumaya ve eğitime muhtaç olduğuna vurgu yapılırken, diğer taraftan çocuklar ekonomik bir araç olarak çalışma hayatına dahil olmuştur. Bu çelişki, temelde geçmişte çocukların toplumdaki konumu ve haklara ilişkin yasal ve uygulamadaki eksiklikler ve ekonomik gerekçelerin önceliklendirilmesiyle açıklanabilir.

Çocuk haklarına ilişkin ilginin zirve yaptığı, yasal düzenlemelerin ve uygulamaların hayata geçirildiği 20. ve 21. yüzyılda çocuk haklarına yönelik anlayışta önemli değişiklikler olmuştur. Tam da bu noktada bir çelişki daha gündeme gelmektedir; çocuk haklarına ilişkin farkındalık ile çocuk yoksulluğu, çocuk işçiliği ve sömürüsü, sosyal eşitsizlikler vb. sorunlar aynı dönemde birlikte yer almaktadır. Bu çelişkinin kaynağını neoliberalizm oluşturmaktadır. Çocuk haklarına ilişkin evrensel ve bağlayıcı bir standart söz konusu olmasına rağmen sosyal hakların korunması ve sosyal refahın desteklenmesi bir maliyet olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla yasal olarak haklar tanınmış olsa da uygulamada çocuklar bu haklardan yeterince yararlanmamaktadır.

Neoliberalizmin savunduğu bireycilik yaklaşımı ile çocuk hakları yaklaşımı çerçevesinde çocuğun hak sahibi birey olarak özne konumunda kabul edilmesi arasında bir ayrım yapmak gerekmektedir. Neoliberalizmin bireycilik anlayışı, bireylerin refahlarından kendilerinin sorumlu olması gerektiği yönündedir. Çocuk hakları perspektifinden bakıldığında ise çocukların gerekli olan bilgi, beceri, yetenek ve yetkinliğe ulaşması için fırsat eşitliği hakkı bulunmalıdır. Bu kapsamda; çocuğun özne konumunda yararının, görüşünün ve özel ihtiyaçlarının dikkate alınması gerekirken, aynı zamanda çocuk, korunması ve desteklenmesi gereken bir süreç içerisinde yaşamaktadır. Çocukların toplumdaki yerinin ve haklarının korunması için daha bütüncül politikalar gerekmektedir. Bu politikalar, çocukların sadece geleceğin potansiyel işgücü olarak görülmesi üzerine odaklanmamalıdır. Sorun temelde ekonomik değil, insan ve dolayısıyla çocuk haklarının sağlanması ile ilgilidir. Uygulanacak politikaların, mevcut durumda çocukların varlığını ve bedensel, zihinsel ve ruhsal gelişimi ile fırsat eşitliğini önceleyen haklarla refahın sunulabileceği bir yapıda kurgulanması gerekmektedir. Bu durumda çocukların mevcut varlık olarak ihtiyaçları ve gelişimleri ihmal edilmeyecek ve gelecekteki yaşam evreleri de desteklenmiş olacaktır. Hak sahibi çocuklar, neoliberal bireycilikten farklı olarak devletin şemsiyesi altında korunabilecek ve geliştirilebilecektir. Kaldı ki neoliberalizmin iddia ettiğinin aksine çocuklara yönelik çocuk hakları perspektifinden uygulanacak sosyal politikalar; yoksul ve görece zengin ailelerin çocuklarına eğitimde fırsat eşitliği sağlamasıyla sosyal adalet ve sosyal barışı sağladığı kadar ekonomik büyüme ve kalkınmayı da artıracaktır. Ortaya çıkan verimlilik artışı ile toplumsal refah da yükselecektir.

Extended Abstract

The concept of childhood encompasses a vast and diverse range of experiences, behaviors, and perceptions. The expansive scope is reflected in the explanation of the concept, resulting in a definition that is inherently complex. This complexity is evident in the ongoing debate in the literature regarding whether a consistent concept of childhood has ever existed. Childhood is a universal life stage for all individuals, but its experiences are not uniform, varying significantly due to cultural, historical, and social contexts. In this context, it is essential to consider the common

characteristics of childhood in pre-modern societies and to recognise the significant alterations that have occurred in the modern era.

In its broadest sense, the concept of childhood includes a collection of abstract ideas, images, and values. The argument that the concept of childhood was absent or not universally accepted in past societies can be expressed with derived from the fact that childhood is a concept that includes a particular conseptions of childhood, which is subject to change over time.

The diverse ways in which childhood is perceived across different historical, social, and cultural settings, and the varying values attributed to this stage of life, do not negate the existence of certain universal characteristics shared by all children and childhood in general. Conversely, it can be argued that social approaches towards children and childhood have become increasingly differentiated, and that the level of development can be taken into account in explaining this situation. The advancement and growth of the child are of significant importance in progressive societies that espouse a conseption of modern. Therefore, childhood is acknowledged as a crucial stage of life, deserving special attention and care. In this context, it is important to distinguish between the diversity of societal interpretations and conceptions of childhood and the argument that childhood itself lacks an objective reality.

In the modern era, child labor in factories and mines became increasingly common, with children being forced to join the workforce to sustain economic demands. This phenomenon represents a contradiction to the modern conceptualisation of childhood. This contradiction can be explained primarily by the prioritisation of economic considerations and deficiencies in legislation and practice regarding the position of children in society and their rights in the past.

During the early 20th century, many countries enacted legislation to ensure universal primary education. However, the implementation of these policies was inconsistent, and significant objections persisted, leaving a systematic understanding of children's rights largely undeveloped. Additionally, cultural and class-based practices of child labor continued in many forms, with part-time work becoming a prominent issue.

The 20th and 21st centuries have witnessed significant developments in the conceptualization of children's rights. There has been growing interest in children's rights, which has led to new legal frameworks reflecting this evolving understanding. Concurrently, the global awareness of children's rights, coupled with the emergence of a range of societal issues including child poverty, child labour and exploitation, social inequalities and so forth, has given rise to a fundamental contradiction. This contradiction can be attributed to the influence of neoliberalism. There is a paucity of discourse on issues such as welfare, education, and opportunities that are crucial for sustaining children's development within the framework of neoliberalism. However, there is recognition of child welfare as an area of concern, specifically in regard to the potential for state paternalism.

Neoliberalism, with its focus on enhancing human capital, paradoxically permits and even promotes child labor. In this context, children from affluent backgrounds are expected to pursue education and cultivate human capital, whereas children from less privileged backgrounds are often left vulnerable to exploitation in the labor force. The ambivalent nature of neoliberalism, coupled with the lack of robust regulatory measures, creates substantial risks of exacerbating social inequalities.

To effectively safeguard the interests of children, it is imperative to implement more holistic policies that move beyond viewing children merely as economic capital or a future labor force. This issue is not solely economic; it is fundamentally about ensuring human rights and, by extension, children's rights. Rather than embracing neoliberal individualism, a rights-based approach to child welfare must be adopted, one that positions the state as a guarantor of children’s rights and well-being.

Moreover, implementing social policies from a children's rights perspective has the potential to foster economic growth and social development, contributing to social justice and stability. Such policies would promote equal educational opportunities for children from all socio-economic backgrounds, which in turn would enhance productivity and contribute to an improvement in overall social welfare.

Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması / Contribution Rates and Conflicts of Interest

Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.	**Ethical Statement**	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: SK (%65), ATÖ (%35) Veri Toplanması: SK (%60), ATÖ (%40) Veri Analizi: SK (%60), ATÖ (%40) Makalenin Yazımı: SK (%60), ATÖ (%40)	**Author Contributions**	Research Design: SK (%65), ATÖ (%35) Data Collection: SK (%60), ATÖ (%40) Data Analysis: SK (%60), ATÖ (%40) Writing the Article: SK (%60), ATÖ (%40) Article Submission and Revision: SK (%40), ATÖ (%40)

	Makale Gönderimi ve Revizyonu: SK (%40), ATÖ (%40)		
Etik Bildirim	iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr	**Complaints**	iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	**Conflicts of Interest**	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.	**Grant Support**	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.	**Copyright & License**	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**

Kaynakça

Ahioğlu, N. (2004). Çocuklar ve Küreselleşme. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES),* 37/1, 141-145. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000085.

Akyüz, E. (2020). *Çocuk Hukuku Çocuk Hakları ve Korunması* (7. Baskı). Ankara: Pegem Akademi, Turcademy (Çevrimiçi Erişim).

Alaimo, K. (2002). Historical roots of children's rights in Europe and the United States. In Alaimo, K. & Klug, B. (Eds.), *Children as equals: Exploring the rights of the child* (p. 1–24). Lanham, MD: University Press of America.

Algan, M. (2020). Anayasa Hukukunda Çocuk Hakları. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara.

Archard, D. (2004). *Children: Rights and Childhood*. London and Newyork, Routledge Taylor & Francis Group. https://doi.org/10.4324/9781315740676.

Archard, D. (2006). The Moral and Political Status of Children. *Public Policy Research*, 13, 6-12. https://doi.org/10.1111/j.1070-3535.2006.00415.x.

Ariês, P. (1962). *A Centuries of Childhood, A Social History of Family Life*. Robert Baldick (Çev.), New York: Alfred A. Knopf.

Aristoteles (2022). *Politika.* F. Akderin (Çev.). Say Yayınları.

Arslan, A. (2008). *İlkçağ Felsefe Tarihi 2.* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Axford, N. (2008). *Exploring Concepts of Child Well-Being: Implications for Children's Services.* UK: The Policy Press.

Aybar, F.A.T. (2022). Felsefede Çocuk ve Çocukluk Kavramı. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi,* 33, 463-480. https://doi.org/10.53844/flsf.1072717.

Babou, O. (2015). *Children in the Hellenistic World.* Oxford University Press, New York.

Bagattini, A. (2015). Children's Well-Being and the Family-Dilemma. In Bagattini, A. & Macleod, C. (eds), *The Nature of Children's Well-Being. Children's Well-Being: Indicators and Research*, vol 9, Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-017-9252-3_12.

Bağdatlı Çam, F. (2016). Eğitim Sisteminin Ortaya Çıkışı ve Antik Yunan Eğitim Anlayışının Temelleri. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 5(2), 629-643. https://doi.org/10.14686/buefad.v5i2.5000192049.

Beaumont, L. A. (2021). Defining childhood and youth: a regional approach to Archaic and Classical Greece: the case of Athens and Sparta. In Beaumont, L. A., Dillon, M., & Harrington, N. (eds.), *Children In Antıquıty: Perspectives and Experiences of Childhood in the Ancient Mediterranean* (p. 60-77). Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York.

Ben-Arieh, A., Casas, F., Frønes, I. & Korbin, J. E. (eds.) (2014). *Handbook of child well-being: Theories, methods and policies in global perspective*. Springer.

Betz, T. (2010). Modern Children and Their Well-Being: Dismantling an Ideal. *Children and the Good Life,* Children's Well-Being: Indicators and Research 4.

Bobou, O. (2021). Children's roles in Hellenistic religion. In Beaumont, L.A. Dillon, M. & Harrington, N. (eds.), *Children In Antıquıty: Perspectives and Experiences of Childhood in the Ancient Mediterranean* (p.357-369). Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York.

Boston, J. (2014). Child Poverty in New Zealand: Why it matters and how it can be reduced. *Educational Philosophy and Theory*, *46*(9), 962–988. https://doi.org/10.1080/00131857.2014.931002.

Boswell, J. (1988). *The Kindness of Strangers: The Abandonment of Children in Western Europe from Late Antiquity to the Renaissance*. Pantheon Books, New York.

Britto, P. R. & Ulkuer, N. (2012). Child Development in Developing Countries: Chil Rights and Policy Implications. *Child Development*, January/February, 83/1, 92-103. https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2011.01672.x.

Bumin, K. (2013). *Batı'da Devlet ve Çocuk* (1. Baskı). İstanbul, Alan Yayıncılık.

Creasy, R. & Corby, F. (2023). *Children, Family and the State*. Bristol, UK: Policy Press. https://doi.org/10.51952/9781447368977.

Cunningham, H. (2016). *Time, work and leisure: Life changes in England since 1700.* Manchester University Press. https://muse.jhu.edu/book/51423.

Cunningham, H. (2021). *Children and Childhood in Western Society Since 1500* (3nd ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003033165.

Çelik, C. (2005). Çocuk kavramı ve medeni hukuk açısından çocuk haklarının tarihi gelişimi. *Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*, *36*, 1-15.

Dasen, V. (2021). Roman Childhood Revisited. In Beaumont, L.A., Dillon, M., & Harrington, N. (eds.), *Chıldren In Antıquıty: Perspectives and Experiences of Childhood in the Ancient Mediterranean* (p. 105-120), Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York.

deMause, L. (2006). *The Hıstory Of Chıldhood*. Rowman & Lıttlefıeld Publıshers, Inc., Rowman & Lıttlefıeld Publıshers, Inc. Lanham Boulder New York Toronto Oxford.

Gürdal, Y. D. D. A. D. (2013). Sosyolojinin ihmal edilen kategorisi çocuklar üzerinden çocukluk sosyolojise ve sosyolojiye bakmak. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, *15*(4), 1-26.

Doek, J.E. (2014). Child Well-Being: Children's Rights Perspective. In Ben-Arieh, A., Casas, F., Frønes, I. & Korbin, J. (eds), *Handbook of Child Well-Being* (p. 187-217). Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-90-481-9063-8_9.

Doğan, B. (2021). *Uluslararası Sözleşmeler Işığında Çocukların Kişisel Hakları*. Adalet Yayınevi.

Dolansky, F. (2021). Different lives: children's daily experiences in the Roman world. In Beaumont, L.A., Dillon, M., & Harrington, N. (eds.), *Chıldren In Antıquıty: Perspectives and Experiences of Childhood in the Ancient Mediterranean* (p. 246-257). Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York.

Dönmez, Ö., Korkmaz, A. & Öçal, M. (2022). Çalışma Hayatının Karanlık Yüzü: Çocuk Emeği. T. Gül, & M.H. Mücevher (eds.), *Emeğe Dair* (s. 111-131) içinde. Konya, Eğitim Yayınevi.

Elkind, D. (1999). Çocuk ve Toplum. D. Öngen (Çev.). Ankara Üniversitesi Rektörlüğü.

Erbay, E. (2019). *Çocuk Hakları* (2. Baskı). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Ercan, H. (2005). Çocukluk Felsefesi. *Kebikeç* 10 (19), 113-120. http://www.kebikec.org/makale-liste.php?id=61 Erişim Tarihi: 01.01.2023.

Ercan, R. (2014). Türk Atasözlerinde Çocuk İmgeleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(27), 15-31.

Erdemir, Hatice P. & Erdemir, H. (2012). Antik Çağ'da Çocuk Olmak: Ölmek ya da Ölmemek!. Şenol, D., Yıldız, S., Kıymaz, T. & Kala, H. (Eds.), *Uluslararası Katılımlı Kadına ve Çocuğa Karşı Şiddet Sempozyumu Kitabı* (s. 643-646) içinde. Mutlu Çocuklar Derneği Yayınları, Cilt: 2, Ankara, 27- 28 Nisan 2012.

Erdiller-Yatmaz, Z. B., Erdemir, E., & Erbil, F. (2018). Çocuk ve çocukluk: Okulöncesi öğretmen adayları anlatıyor. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi, – Journal of Qualitative Research in Education,* 6(3), 284-312. DOI:10.14689/issn.2148-2624.1.6c3s14m.

Erkut, Z., Balcı, S. & Yıldız, S. (2017). Tarihsel Süreç İçinde Çocuk. *Çocuk ve Medeniyet,* 2(3), 17-28.

European Union Agency for Fundamental Rights (EUFRA) (2022). *Handbook on European Law Relation to the Rights of the Child,* Publications Office of the European Union.

Facchini, F. (2024). Welfare state, rent seeking and interest groups. In Greve, B., Moreira, A., & van Gerven, M (eds.), *Handbook on the Political Economy of Social Policy. Cheltenham* (p. 67-78). UK: Edward Elgar Publishing. https://doi.org/10.4337/9781035306497.00011

Fass, P. (Ed.) (2012). *The Routledge History of Childhood in the Western World* (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203075715.

Fass, P. S. (2003). Children and Globalization. *Journal of Social History*, 36/4: 963-977. https://doi.org/10.1353/jsh.2003.0090.

Fernea, E. W. (Ed.) (2002). *Remembering childhood in the Middle East: Memoirs from a century of change.* Austin, TX: University of Texas Press.

Ferraro, J. M. (2012). Childhood in medieval and early modern times. In Fass, P. (Ed.), *The Routledge History of Childhood in the Western World* (1st ed., p. 61-77), Routledge.

Fionda, J. (2001). Legal Concepts of Childhood: An Introduction. In J. Fionda (ed*.), Legal Concepts of Childhood*, Oxford and Portland: Hart Publishing.

Freeman, M. (2016). Neoliberal Politikalar ve İnsan Hakları. Ş. Evran-Topuzkanamış (Çev.), *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(2), 165-188. https://doi.org/10.2015/Kabul T.: 21.01.2016).

Garland, Robert S.J. (2021). Being a child in Archaic and Classical Greece. In. Beaumont, L.A., Dillon, M. and Harrington, N. (eds.), *Chıldren In Antıquıty: Perspectives and Experiences of Childhood in the Ancient Mediterranean* (p. 202-214). Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York.

Genç, Ö. (2016). Çocukların Orta Çağ Avrupa'sındaki Yeri. *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,* 1(1), 241-261. https://doi.org/10.24186/vakanuvis.233672.

Golden, M. (2015). *Children and Childhood in Classical Athens*. Second Edition, Baltimore, Johns Hopkins University Press.

Gürkan, H. (2021). Türk Modernleşmesinde ve Kültür Tarihinde Çocuk ve Çocukluk Algısı. D. Aslan, M. Kale & İ. Nur (Eds.), *Kültür ve Çocuk* (s. 56-72) içinde. Ankara, Pegem Yayınevi. https://doi.org/10.33419/aamd.1015966.

Gürsoy, A. (2011). Childhood Studies in Turkey. In: Andresen, S., Diehm, I., Sander, U., & Ziegler, H. (eds), *Children and the Good Life* (p. 141-157), Children's Well-Being: Indicators and Research, vol 4. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-90-481-9219-9_11.

Haly, M.K. (2010). Neoliberalism and Child Protection: A Deadly Mix. *Labour History*, 98, 121–141. https://doi.org/10.5263/labourhistory.98.1.121.

Hanawalt B. A. (2002). Medievalists and the study of childhood. *Speculum***,** 77(2), 440–460. https://doi.org/10.2307/3301328.

Hart, J. & Boyden, J. (2019). Childhood (re)materialized: bringing political-economy into the field. Spyrou, S., Rosen, R. & Cook, D. (Eds.), *Reimagining Childhood Studies,* Bloomsbury Publishing.

Hart, S. N. (1991). From property to person status: Historical perspective on children's rights. *American Psychologist*, 46(1), 53.

Hart, S.N. & Pavlović, Z. (1991). Children's Rights in Education: An Historical Perspective. *School Psychology Review.* 20:3, 345-358. doi: 10.1080/02796015.1991.12085558.

Hendrick, H. (2015). Periods of History: Childhood and Child Work, c. 1800–Present. In Hindman, Hugh D. (ed.), *In The World of Child Labor: An Historical and Regional Survey* (p. 33–38), Abingdon: Routledge.

Heywood, C. (1988). *Childhood in Nineteenth-Century France: Work, Health and Education Among the Classes Populaires*, New York: Cambridge University Press.

Heywood, C. (2003). *Baba Bana Top At: Batı'da Çocukluğun Tarihi*. E. Hoşsucu (Çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Heywood, C. (2006). *A History of Chilhood Children and Chilhood in the West from Medieval to Modern Times*. Cambridge, Polity Press.

Holt, J. (2000). *Çocukluktan Kaçış.* S. Yılancı & C. Aksoy (Çev.), İstanbul: Beyaz Yayını.

İnal, K. (2007). *Modernizm ve Çocuk-Geleneksel, Modern ve Postmodern Çocukluk İmgeleri*. Sobil Yay., Ankara

İnal, K. (2018). *Çocuk Hakları ve Siyaset* (2. Baskı). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

İpek, A. (2012). Çocuk Haklarının Gelişimi ve Karşılaştırmalı Olarak Anayasal Açıdan Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 20(1), 152-173.

James, A. & James, A. L. (eds.) (2004). *Constructing Childhood Theory, Policy and Social Practice.* New York, Palgrave Macmillan.

Jeans, C. (2013). Children's Rights in Policy and Poverty: An Analysis of Iceland, Norway & The UK. University of Bath, Department of Social and Policy Studies (Doctoral Thesis).

Karadoğan, U. C. (2019). Çocuk ve Çocukluk" Kavramının Tarihsel Süreçte Değerlendirilmesi. *Çocuk ve Medeniyet,* 4(7), 195-226.

Karakaş, B. & Çevik, Ö.C. (2016). Çocuk Refahı: Çocuk Hakları Perspektifinden Bir Değerlendirme. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 887-906.

Karakoç, F. (2018). Çocuğun Temel Hakları. Z. Merey (Ed.), *Çocuk Hakları* (s. 110-125) içinde. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Kaya, S. (2025). Çocuk Hakları Perspektifinden Güney Avrupa Ülkeleri ve Türkiye'de Çocuk Yoksulluğu. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul.

Kehily, M. J. (2009). Understanding Childhood: An Introduction to Some Key Themes Issues. In M. J. Kehily (ed.), *An Introduction to Childhood Studies* (s. 1-17), Second Edition. England: Open University Press.

Keleş Ertürk, C. & Yıldırım, A. (2023). Çocukluğun Değişimi ve Çocuk Hakları. *International Social Sciences Studies Journal*, (eISSN:2587-1587) Vol:9, Issue:113; p:7616-7627. DOI: http://dx.doi.org/10.29228/sssj.70890.

Kindernothilfe (2019). The Child Rights Approach in Kindernothilfe's Work. https://www.kindernothilfe.de/-/media/knh-org/english/publications/child-rights-approach.ashx Erişim Tarihi: 01.01.2023.

Kjørholt, A.T. (2013). Childhood as Social Investment, Rights and the Valuing of Education. *Child Soc*, 27, 245-257. https://doi.org/10.1111/chso.12037.

Kokcu Delikaya, P. V. K. (2022). Çocuk Emeği ve Devlet. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara.

Kosher, H., Ben-Arieh, A. & Hendelsman, Y. (2016). *Children's Rights and Social Work.* Springer Briefs in Rights-Based Approaches to Social Work, DOI 10.1007/978-3-319-43920-4_1.

Kroll, J. (1977). The concept of childhood in the middle ages. *J. Hist. Behav. Sci.,* 13, 384-393. https://doi.org/10.1002/1520-6696(197710)13:4<384::AID-JHBS2300130411>3.0.CO;2-Y.

Küken, G. (2001). *Ortaçağda Eğitim Felsefesi*. Alfa Yayınları, İstanbul 2001.

Lenzer, G. (2020). Images toward the Emancipation of Children in Modern Western Culture. In Todres, J. & King, Shani M. (eds), *The Oxford Handbook of Children's Rights Law*, Oxford Handbooks.

Levene, A. (2012). *The Childhood of the Poor: Welfare in Eighteenth-Century London*. New York: Palgrave Macmillan.

Lipkin, S. & Jarva, E. (2021). Children in early Rome and Latium. In Beaumont, L.A. Dillon, M., & Harrington, N. (eds.), *Chıldren In Antıquıty: Perspectives and Experiences of Childhood in the Ancient Mediterranean* (p. 191-201), Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York.

Merey, Z. (2018). *Çocuk Hakları.* Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Milne, B. (2010). The concept of childhood in history and theory considered in relation to contemporary debates about children's citizenship. Swansea University (thesis).

Najeeb, R. (2020). A universal definition of what it means to be a "child". Unicef, https://www.unicef.org/sudan/stories/universal-definition-what-it-means-be-child Erişim Tarihi: 01.01.2023.

Nardinelli, C. (1990). *Child Labor and the Industrial Revolution.* Bloomington, Ind.: Indiana University Press.

Nathan, G. (2021). Looking for Children in Late Antiquity. In Beaumont, L.A., Dillon, M., & Harrington, N. (eds.), *Chıldren In Antıquıty: Perspectives and Experiences of Childhood in the Ancient Mediterranean* (p. 134-149). Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York.

Onur, B. (2005). *Türkiye'de Çocukluğun Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi.

Onur, B. (2021). *Çocukluğun Coğrafyaları*. Ankara: İmge Kitabevi.

Onur, B. (Ed.) (1993). *Toplumsal tarihte çocuk*. Sempozyum. 23-24 Nisan 1993 (Vol. 2). Tarih Vakfı Yurt yayınları.

Orme, N. (2005). *Childhood in medieval England. c500-1500.* Representing Childhood.

Öcal, A. T. (2021). Eğitim ve yoksulluk boyutlarıyla COVID-19'un çocuk işçiliğine etkileri. Ö. Demir (Ed.), *COVID-19 ve sosyal politika: Pandemi sürecinde yaşanan sosyo-politik sorunlar* (s. 109-138). Ankara: Ekin Yayınevi.

Özcan, Ö. (2017). Orta Çağ'dan Erken Modern Döneme Çocukluğun Tarihsel Gelişimi. *Çocuk ve Medeniyet,* 2(4), 91-126.

Özdemir, F.A.T. (2021). Filozoflara Göre Çocuk: Tarihsel Bir Çalışma (Child According To Philosophers: A Historical Study), Antalya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi). Antalya.

Özdemir, H. & Ruhi, A. C. (2012). *Çocuk Hukuku* (Ders Kitabı), On İki Levha Yayınları.

Öztan, G.G. (2009). Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul.

Pemberton, S.A., Gordon, D. & Nandy, S. (2012). Child rights, child survival and child poverty: the debate. In Minujin, A. & Nandy, S. (Eds.), *Global child poverty and well-being Measurement, concepts, policy and action* (p. 19 - 37). Policy Press. https://doi.org/10.51952/9781447301141.ch002.

Peterson-Badali, M. & Ruck, M.D. (2008). Studying Children's Perspectives on Self-Determination and Nurturance Rights: Issues and Challenges. *Journal of Social Issues,* 64, 749-769. https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2008.00587.x.

Platon (2010). *Diyaloglar*. T. Aktürel, M.C. Anday, A. Cemgil, T.Ünlü, T. Gökçöl, M.Gökberk & Ö.N. Soykan (Çev.), Remzi Kitabevi. İstanbul. 2010.

Platon (2011). *Devlet.* S. Eyüboğlu & M. A. Cimcoz (Çev.), İş Bankası Yayınları, İstanbul. 2011.

Pollock, L. (1983). *Forgotten Children: Parent-Child Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Qvortrup, J. (2009). The Development of Childhood: Change and Continuity in Generational Trlations. In Qvortrup, J. (ed.), *Structural, Historical, and Comparative Perspectives* (p. 1-26), Sociological Studies of Children and Youth, Volume 12. https://doi.org/10.1108/S1537-4661(2009)0000012006.

Rahikainen, M., (2017). *Centuries of Child Labour: European Experiences from the Seventeenth to the Twentieth Century.* New York: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315260716.

Ridge, T. (2016). *Children*. In Alcock, P. Haux, T., May, M., & Wright, S. (eds.), *The Student's Companion to Social Policy* (p. 417-424), Fifth Edition, John Wiley & Sons.

Ruck, M.D. & Horn, S.S. (2008). Charting the Landscape of Children's Rights. *Journal of Social Issues.* 64, 685-699. https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2008.00584.x.

Sağlam, M. & Aral, N. (2016). Tarihsel Süreç İçerisinde Çocuk ve Çocukluk Kavramları. *Çocuk ve Medeniyet*, 1(2), 43-56.

Schapiro, T. (1999). What Is a Child?. *Ethics,* 109 (4), 715-738. https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/233943 Erişim Tarihi: 01.01.2023.

Shahar, S. (1990). *Childhood in the Middle Ages*. London and New York: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003427896.

Smith, A.B. (2015). Rights, Research and Policy. In A.B. Smith (ed.*), Enhancing Children's Rights: Connecting Research, Policy and Practice* (p. 3-14). Palgrave Macmıllan. https://doi.org/10.1057/9781137386106_1.

Sormaz, F. & Yüksel, H. (2012). Değişen Çocukluk, Oyun ve Oyuncağın Endüstrileşmesi ve Tüketim Kültürü. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 985-1008.

Stearns P.N. (2015). History of childhood. In Rey J.M. (ed.*), IACAPAP e-Textbook of Child and Adolescent Mental Health*. Geneva: International Association for Child and Adolescent Psychiatry and Allied Professions.

Stearns, P. N. (2021). *Çocukluğun Tarihi*. İstanbul: İndie Kitap.

Stearns, P.N. (2017). History of Children's Rights. Ruck, M.D., Peterson-Badali, M., & Freeman, M. (eds.), *Handbook of Children's Rights Global and Multidisciplinary Perspectives* (p. 3-20). New York, Routledge.

Sunal, O. (2009). Çocuğa Yönelik Sosyal Politika. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara.

Şirin, M. R. (2017). Çocuk ve Çocukluk: Kültürel ve Sosyolojik Boyut. *Çocuk ve Medeniyet*, 2017/1: 5-13.

Tan, M. (2007). Çocukluk: Dün ve Bugün. *Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu* (s. 1-22) içinde. Tarih Vakfı Yurt Yay., 2. Baskı, 23-24 Nisan 1993, İstanbul.

Tepetaş Cengiz, G. Ş. (2018). Çocuk ve Çocukluk Kavramı. Z. Merey (Ed.), *Çocuk Hakları* (s. 2-16) içinde. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Tisdall, E. & Kay M. (2015). Children's Rights and Children's Wellbeing: Epuivalent Policy Concepts?. *Journel of Social Policy,* 44, 4, 807-823. doi:10.1017/S0047279415000306.

Toran, M. & Toprak, Z. (2022). Re-imagining society and childhood: An analysis of cultural politics of childhood in Turkey. *Global Studies of Childhood*, 12(4), 359-373. https://doi.org/10.1177/2043610620958188.

Tulloch, L. (2015). Fromm's Humanism and Child Poverty: Neoliberal construction of the 'have-not'. *Open Review of Educational Research*, 2(1), 94-104. doi: 10.1080/23265507.2014.989901.

Tuna, C. (2020). Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde Çocuğa Tanına Haklar. E. Hareket (Ed), *Disiplinlerarası Yaklaşımla Çocuk Hakları - Çocuk Hakları Eğitimine Yönelik Uygulama Örnekleriyle* (s. 78-97) içinde. Ankara: Pegem Akademi.

UMHD (2020). Dünyada ve Türkiye'de Çocuk Hakları. https://www.umhd.org.tr/wp-content/uploads/2020/12/Çocuk-Haklari-Raporu-1.pdf Erişim Tarihi: 01.01.2023.

United Nations (UN)(1981). Secretary-General's Report to the General Assembly. A/36/215, 1981. https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n81/165/83/pdf/n8116583.pdf Erişim Tarihi: 01.01.2023.

Vakıf, B. (2018). Günümüz Türkiye'sinde Toplumsal Değişme Üzerinden Yeni Çocukluk ve Yeni Ebeveynlik Biçimleri. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kütahya.

Wells, K. (2015). *Childhood in a Global Perspective*. Oxford: Polity Press.

Wolff, L. (2012). Childhood and the Enlightenment. In Fass, P. (Ed.*), The Routledge History of Childhood in the Western World* (1st ed. p. 78-100). Routledge.

Yıldırım Doğru, S. (2020). *Çocuk Hakları ve Koruma: Aile Refahı ve Çocuk Koruma.* Eğiten Kitap Yayınları.

Yıldız, N. (2007). Neoliberal Ekonomik Küreselleşme ve Çocuk Yoksulluğu. *Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi,* Maltepe Üniversitesi Yayınları, 79-98.

Yücesan-Özdemir, G. & Özdemir, A.M. (2010), Türkiye'de Çocuk Emeği ve Sosyal Politika: Alternatifi Düşünmek için Egemen Söylemin Eleştirisi. K. İnal (Der.), *Türkiye'de Çocuk Emeği*, Ankara, Ütopya.